

Gulyás Judit:

„Ama solidaritás...” –

A mese értelmezése Arany János értekező prózájában
az 1850-es és 1860-as évek fordulóján

A dolgozatban azt kívánom megvizsgálni, milyen jelentőséget tulajdonított Arany János a népmese műfajának az 1860-as évek elején közzétett bírálatai, értekezései, fordításai, illetve szerkesztői munkássága tükrében. Hogyan kapcsolódott be a meséről szóló – kialakulófélben lévő – diskurzusba, miként formálta azt, és mindez hogyan viszonyult egyik fő koncepcionális-poétikai problémájához, az eposz újraalkotásának kérdéséhez? Előbb röviden összefoglalom az Arany János meseismeretére vonatkozó, eddig ismert adatokat, majd megjelenésük időrendjében következnek értekező prózájának idevágó művei: *Széptani jegyzetek*, *Naiv eposzunk*, *Nyugot-felföldi népmondák*, *Eredeti népmesék*. Mivel folklorisztikai szempontból ezeket igen kevésbé vizsgálták, a dolgozat nem törekszik teljességre, csupán azt kívánja bemutatni, hogy a néprajzi szakirodalomban általában elszigetelten kezelt írók összekapcsolásával miként rajzolódik ki egy, a népmeséről, illetve a szájhagyományozás poétikai következményeiről szóló jelentős 19. századi koncepció.

Arany János meseismerete

Bár a 21. század felől visszapillantva úgy tűnhet, hogy a 19. századi kulturális elit tagjai számára akadálytalan volt (vagy lett volna) a népköltészeti műfajokhoz való hozzáférés, ám még a falusi-mezővárosi környezetben felnőtt, protestáns kollégiumokban iskolázódott, paraszti-félnemesi-nemesi származású értelmiségiek számára sem voltak e műfajok magától értetődően és egységesen elérhetőek. Amennyire ez ebben a pillanatban látszik, Arany János például éppúgy töredékesen ismerte csak a klasszikusnak nevezett magyar népballada-hagyományt, mint Erdélyi János¹ (vagy korábban Kölcsey Ferenc). Ugyanakkor Arany meseismerete, más, korabeli szerzőkhöz képest viszonylag jól dokumentált, és arról tanúskodik, hogy gyermek- és felnőttkorában egyaránt részese volt, aktívan vagy passzívan (elbeszélőként vagy hallgatóként) mesemondásnak.

---

¹ Kríza 1988; Tarjányi 2014: 528–534. Arany János kéziratossalgyűjteményét Kodály Zoltán vetette össze a folklórgyűjtésekből dokumentálható nagyszalontai repertoárral (Szalay–R. Bajcsay 2001: 528.), Csörsz Rumen István (2009) pedig a kollégiumi (köz-költészeti) hagyománnyal.

Édesapja, Arany György a nagyszalontaiak visszaemlékezése szerint kifejezetten jó elbeszélő volt, Arany János pedig az iskolában a vele egykorú kisdíákoknak, majd később tanítványainak is mesélt alkalmanként. Arany két művéről (*Rózsa és Ibolya*, *Az özvegy-ember árvái*) veje, Szél Kálmán úgy nyilatkozott, hogy Arany azok szüzséjét Nagyszalontán és a szomszédos falvakban (Zsadány, Mezőgyán) ismerte meg, amelyeket hivatali kötelességénél fogva, továbbá ott élő ismerősei és rokonai révén látogatott. Nagyszalontán Szilágyi István rektor 1843–1844-ben az akkor két-hároméves Arany Juliskának mesélt esténként. A nagykállói származású Szilágyi korábban Arany diáktársa volt a debreceni református kollégiumban (a kollégium és a katonaság a mesemondás két jellegzetes színtere volt a 19. században).

1847 tavaszán jelent meg a *Rózsa és Ibolya* (ekkor még *Rózsa és Ibolya meséje* – *Népmese* címmel). Ez a mű egy klasszikus tündérmesei szüzsét, a mágikus meneküléstről és az elfeledett menyasszonyról szóló történetet követ végig (és a típusnak ez a szöveg a legkorábbi, nyomtatásban megjelent magyar nyelvű változata). A *Rózsa és Ibolya* szempontunkból egy jelentős szerzői gesztus megnyilvánulása volt: hiszen az akkor még csupán kéziratban olvasható *Toldi* rendkívüli sikere után a felkérésekre reagálva első költeményeként Arany egy mesével lépett a nyilvánosság elé. Költői debütálásának fogadtatása azonban mind egykorúan, mind később meglehetősen negatív, legjobb esetben is megengedően fanyalgó volt. A *Rózsa és Ibolya* meséje sosem került olyan kanonikus pozícióba mint például a szintén tündérmesei szüzséből építkező *János vitéz* vagy a *Csongor és Tünde* (amelyekkel több szempontból is párhuzamba állítható), mivel a mesét az értelmezők a kezdetektől a már megjelent (és a várt) eposzhoz mérték és könnyűnek találták azt, világosan kijelölve a műfaji elvárásokat.² Arany a tündérmese mellett később más mesei műfajok szépirodalmi integrációjával is kísérletezett. A nemzetközi és a magyar mesekatalógus alapján a következő művei tartoznak ide: *A hegedű legendamese*,³ *a Jóka ördöge* a makacs asszonyról szóló történetfűzérként tréfa,⁴ *A hamis tanú trufa*, anekdota,⁵ *A fülemüle trufa*, anekdota.⁶

Ami Arany közvetlen családjának meseismeretét illeti: felesége, Ercsey Julianna és az ő édesanyja, Szakmári Erzsébet is jó elbeszélő hírben álltak. Amikor Gáspár János, tankönyvek és gyermekirodalmi antológiák szerkesztője 1850-ben meglátogatta az Arany családot, az akkor kilenc éves Arany Juliska (legalább) két mesét mondott el neki, amelyek lejegyzését kiadás céljából 1853-ban Gáspár kérte Aranyéktól, s ezeket meg is jelentette a Kovácsi Antallal közösen szerkesztett, Kolozsváron kiadott *Magyar*

---

² Gulyás 2010: 203–300.

³ MNK/ATU 774F, *St. Peter with the Fiddle*. Lásd Uther 2004.

⁴ MNK/ATU 1365, *The Obstinate Wife*.

⁵ MNK/ATU 1590, *The Trespasser's Defense*.

⁶ MNK 1593/ATU 1593, *The Clothesline*. A vonatkozó szakirodalmat lásd a *Magyar Népmese Katalógus* (MNK) megfelelő típusainál.

olvasókönyvükben, „Arany Julcsa után” megjelöléssel. A második világháború után a Magyar Tudományos Akadémia pesti főépületének pincéjéből előkerült népköltési tárgyú kéziratok egy részéről az 1960-as évek elején derült ki, hogy a meséket Ercsey Julianna és Arany Juliska jegyezte le, Arany László pedig ezeket a szövegeket használta meséinek megszövegezéséhez, az 1862-ben kiadott *Eredeti népmesék* című kötethez.⁷ Arany János és családjának összes tagja tehát kifejezett érdeklődést mutatott a mese műfaja iránt. Arany László a mesegyűjtemény közzététele után pár évvel a Kisfaludy Társaságban *Magyar népmeséinkről* címmel tartotta meg székfoglalóját (1867), amely az egyik legátfogóbb 19. századi meseértelmezés, és 1872-től Gyulai Pál mellett ő lett a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztője, aki a prózafolklorhoz tartozó szövegeket, így a mesék szöveggondozását végezte.

Összességében, ezeknek az adatoknak jó része nem fedi fel, hogy pontosan *mit* is meséltek Arany János családtagjai, barátai vagy éppen ő maga: a történetmondás, a *mese-mondás* ténye és gyakorlata viszont világos.

A mese Arany János értekező prózájában

Széptani jegyzetek

1854–1855 körül Arany János a nagykőrösi gimnázium tanáraként egy olyan, a protestáns gimnáziumokban használandó, *Magyar olvasókönyv* című szöveggyűjtemény összeállításán dolgozott, amely egy önálló fejezetben népmeséket is közölt volna. Ez a chrestomathia, bár Heckenast Gusztáv személyében kiadója is lett volna, végül nem jelent meg, a kézirat holléte egyelőre ismeretlen. Mivel a kiadott magyar népmeseszövegek száma ekkor jószerével az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* három

---

⁷ Kovács 1982; Domokos–Gulyás 2009.

kötetében (1846–1848) megjelent 33 szövegre korlátozódott,⁸ vagyis igen csekély volt a felhasználható korpusz, ezért az Ercsey Julianna és Arany Julianna által az 1850-es években lejegyzett, mintegy 120 lapot kitevő meseszövegek kapcsán felvetődött annak lehetősége is, hogy azokat a családtagok esetleg Arany János kérésére, e szöveggyűjteményhez jegyezhetnék le.

Arany János az 1855-ben (vagy után) írt kéziratos munkájában, a *Széptani jegyzetekben* (amelynek feltehetően a *Magyar olvasókönyv* lett volna a példatára) külön fejezet tárgyalta a szóbeliségre erősen támaszkodó epikus műfajokat (*népmese, monda, mythos, legenda, rege*). Arany ebben a következőképpen ismertette a népmesét:

„A népmese, mind megannyi elbeszélő költemény, melyet a nép maga hoz létre, szájról szájra ad, változtat, idomít. Szükség tehát, hogy kerek egészet képezzen: azaz meglegyen benne a kezdet, bonyolódás és kifejlés; e nélkül mitsem ér. A népmese többnyire *sem helyhez, sem időhöz kötve nincs*, hanem szabadon csapong a képzelet országában. Legfontosabb faja az ugynevezett *jelvi* vagy *jelképes* mese, melyben homályosabb vagy világosabb lepel alatt a mesét költött népnek vallásos hite vagy természetről nézete rejlik. Így jelenti sokszor (noha az elbeszélő nép tudtán kívül), a győztes királyfi: a napot, a 12 óriás: a 12 hónapot; a saskirály: a levegőt; a halkirály: a vizet; a medve: a földet vagy telet.

Másik faja a *dajka* vagy *állat mese*, melyben állatok jellemők szerint szerepelnek; de nem a tanulságért hozatnak fel, mint az aesopi mesében, melytől meg kell különböztetnünk. Ezek sokszor hosszú elbeszéléssé nyújtanak, mint a német híres »Reinecke Fuchs«. A keleti népeknél, főleg az araboknál az ily mesék igen gyakoriak.

Harmadik faja a *nép furcsa elbeszélései* pld. a székelyekről, vagy mint »Csalóka Péter« Jókainál.”⁹

---

⁸ A szintén Erdélyi János szerkesztette *Magyar népmesék* 1855 őszén jelent meg (húsz mesét tartalmazott). Nem tudni, ismerte-e ezt Arany a *Magyar olvasókönyv* összeállítása idején. Egy sógorához írott levele szerint 1855 januárjában a kézirat jelentős része elkészült. Később azonban Arany megszakításokkal, 1857-ig folytatta a kézirat összeállítását. (Erről részletesen írtam korábban, lásd Domokos–Gulyás 2009: 16–24.) Az Erdélyi János szerkesztette kötetek mellett csupán két magyar népmese-gyűjtemény jelent meg 1855-ig: Gaal György (*Mährchen der Magyaren*. Bécs 1822) és Mailáth János német nyelvű kötetei (*Magyarische Sagen und Maerchen*. Brünn 1825; második, bővített kiadása: Stuttgart u. Tübingen, 1837). Szórványosan bukkantak fel mesék az elitkultúra nyilvánosságának színterein (pl. a *Muzáron, Élet és Literaturában* 1829-ben két állatmese és egy tündérmese). Feltehetően jelentős volt ugyanakkor a *ponyván* elérhető meseszövegek száma, sajnos erre vonatkozólag eddig csak résztanulmányok készültek el, ezenkívül a forrásanyag is csekély, mivel a 19. század első feléből a közgyűjteményekben fennmaradt és hozzáférhető, önálló kiadványként megjelent magyar ponyvamesék száma minimális (emellett ugyanakkor figyelembe veendő az a szintén feltáratlan mesekorpusz, amely a *kalendáriumokban* megjelent szövegekből áll össze).

⁹ Arany 1962b: 546–547.

Arany összefoglalása, bár nem utal rá, alapvetően Henszlmann Imre 1847-ben, a Magyar Szépirodalmi Szemlében közreadott értekezésén alapul.¹⁰ A *népmese Magyarországon* című átfogó tanulmányában Henszlmann magyarországi magyar, román, szlovák népmeséket hasonlított össze, a Grimm testvérek mitológiai meseértelmezése szerint, közelebről Albert Schott interpretációja nyomán. A három, Henszlmann elkülönítette mesei kategória (amely három-négy műfaji csoportnak feleltethető meg) a *jelvi* (*symbolicus*) mese (a mai tündérmese, tulajdonképpeni mese, varázsmese fogalmával egyenértékű), a „jellemzetető” *állatmese*, *tanítómesé* beleértve a falucsúfolókat (rátótiádákat is), illetve a *dévajkák* (tréfás mese, trufa, *Schwank*). Henszlmann értelmzése szerint a jelvi mesék a pogány mítoszok leszármazottai, amelyek elhomályosult formában a természeti erők, a négy alapelem (tűz, víz, föld, levegő) küzdelmét ábrázolják, központi szereplőjük pedig az életet szimbolizáló napisten.¹¹

Henszlmann népmese-definíciója a Grimm testvérek meghatározásából indult ki, és négy fő elemből állt: „Népmeséknek [1] a nép azon elbeszéléseit szokták nevezni, melyek [2] sem időhöz, sem helyhez kötve, [3] egyedül a nép képzelő tehetségéből erednek, és [4] tárgyat csudálatos idomba öltöztetik.”¹² Henszlmann ezután a grimmi definíció tételeiből kettőt rögvest cáfolt is (a mesék egy része nem képzelőerőn alapul, mert szimbolikus, másik részük pedig nem okvetlenül csudálatos),¹³ de a térbeli-időbeli kötöttség hiányára vonatkozó (és majd Aranyánál is megjelenő) megállapítást érintetlenül hagyta. Arany a népmese meghatározásában eltért Henszlmanntól, mivel ő a szóbeliség, a hagyományozódás és a variálódás jegyeit sorolta előre, majd ezt követte a kompozíció, a szerkezet, a felépítés jelentőségének kiemelése.¹⁴ A mesei műfaji klasszifikáció kategó-

---

¹⁰ Henszlmann 1847 (új kiadása: 1978).

¹¹ Gulyás 2013.

¹² Henszlmann 1847: 81; Henszlmann 1978: 249. A számok az én közbevetéseim – G. J.

¹³ „Ezen értelmezés sem első sem második részében nem állhat meg, ámbár mindkettőjére nem kevés német bölcsész és gyakorlati ember, nevezetesen a második részre magok a Grimmek, a mesék fő hősei is, hivatkoznak. Nem állhat pedig meg első részében, mert, mint reményem, minden kétségen kívül leszen, hogy a népmesék felének alapját nem nyújtja a képzelő tehetség, hanem az ész s e mesék *jelképesek*; nem állhat második részében, mert a fenmaradt harmad részénél a csudálatos inkább mellékes dolog, mint lényeges.” Henszlmann 1847: 81; Henszlmann 1978: 249.

¹⁴ A „kerek egész” (idomteljesség) jelentőségéről lásd Dávidházi 1994: 185–220.

riait Arany viszont egyértelműen Henszlmanntól vette át. Hasonlóképpen, a jelvi mesék kapcsán Arany által felhozott szimbólumok példái is Henszlmann Imre tanulmányából származnak.¹⁵

A második kategóriaként említett *dajka-* vagy *állatmese* meghatározása szintén Henszlmann nyomdokain halad, egyfelől a jellemeztetés/jellem központba állításával, másrészt az irodalmi fabula-hagyománytól való elkülönítéssel.¹⁶ Ugyanakkor éppen a kategória megnevezése nem Henszlmanntól származik, ő ugyanis körülírással élt vagy német terminusokat használt (*Fabel*, *Thierfabel*), ráadásul az Arany János által szinonimaként említett *dajkamese* egyáltalán nem is fordult elő tanulmányában. A *dajkamese* szó használata pragmatikai szempontot is implikál, vagyis a mesemondás funkcióját is felvillantja: Arany ezt a kategóriát azon mesék körébe utalta, amelyeket tipikusan gyerekeknek szoktak elbeszélni, vagyis a rövid, ritmikus prózai, állatokat vagy egyszerűbb hétköznapi tárgyakat szerepeltető állatmesékről és formulamesékről van szó.¹⁷ (Ilyen mesék lejegyzését kérte Gáspár János 1853-ban Arany Juliskától és szüleitől.) Arany e helyt említett példái nem Henszlmann tanulmányából származnak, mert bár az állatmesék keleti kapcsolatára utalt Henszlmann, de a *Reinecke Fuchs*ot nem említette értekezésében. Arany Henszlmannhoz képest szűkítette az idevonható mesék körét azáltal, hogy elhagyta belőle a falucsúfolókat.

Arany János utolsó kategóriája a *nép furcsa elbeszélései*, amely Henszlmann harmadik kategóriájának feleltethető meg (*Schwank*, *furcsaság*, *bohózat*, *dévjajka*), s a mai műfaji nevezéktan szerint tréfás mesének (vagy reális mesének) tekinthető. Ezt Arany a megnevezésen túl nem is definiálta, csupán példákkal illusztrálta. Henszlmann meghatározása a következő volt: „miben a népnek többnyire nem gonoszság nélkül járó nedélye

---

¹⁵ Arany: „Igy jelenti sokszor (noha az elbeszélő nép tudtán kívül), a győztes királyfi: a napot, a 12 óriás: a 12 hónapot; a saskirály: a levegőt; a halkirály: a vizet; a medve: a földet vagy telet” vö. Henszlmann írásával: „Mind a két felhozott mesében [két szlovák népmeséről van szó – G. J.] ős idomát (Urtypus) birjuk a még fenlevő jelves (symbolicus) meséknek, s ezen ős idomból kitűnik azoknak a világot jegyző jelentősége, mely a nap és elemek harcza a tél merevítő erőszaka ellen, mint ezt oláh meséihez adott jegyzeteiben világosan megmutatta Schott. Az elemek jelképei: medve a földé, sas a lége, hal a vízé, és az utószületett gróf urfi, ki itt a nap, vagy napistenség helyett áll; mert a nap az, mely a földet a téli merevségtől, a léget a hótul, a vizet a jégtől megszabadítja, azaz a medvét, sast, és halat átbüvöltségéből felmenti.” Henszlmann 1847: 101. Továbbá: „az óriások mint az év hónapjai, melyeket a napisten halva hagy el maga után” (Mailáth János *Pengő* című meséjéről szólva, ugyanabban a közlésben, ahol Henszlmann a *Rózsa és Ibolyáról* is szólt). Henszlmann 1847: 216; Henszlmann 1978: 299.

¹⁶ „A mesék második osztálya magába foglalhatja mindazon népies elbeszéléseket, mikben a természet vagy képzelődés egyik lényének jellemeztetése fő elemnek tekinthető. Ez osztályba számíthatjuk a nép által költött mesét (die Fabel, Thierfabel), melyben a didaktikai cél, az irány egészben sokkal kevésbé kitűnő mint a művészeti költészet ugyane nemében; sőt a két nem közti fő különbség éppen abban áll, hogy a művészen belül a didaktikai cél az irány, a népiesben a jellemzés a tulnyomó.” Henszlmann 1847: 81; Henszlmann 1978: 250.

¹⁷ E mesékről lásd Kovács–Benedek 1987: 1990.

és satircius vonása jelentkezik.”¹⁸ Arany két idevágó példája közül az egyiket, a széke-lyekről szóló elbeszéléseket Henszlmann a második műfaji kategóriánál, a falucsúfó-lók sorában említette, a másik példa, a Csalóka Péter viszont nem Henszlmann dol-gozatából származik. Jókai Mór 1852-ben az *Országos Nagy Naptárban* jelentette meg a *Csalóka Péter* című szöveget, 1856-ban, *A magyar nép adomái* című gyűjteményében egy önálló, *Népmesék* címet viselő fejezet tartalmazza a *Csalóka Péter kalandjai* című (tréfás) mesét,¹⁹ amelyről később, 1860-ban, a magyar néphumorról szóló akadémiai székfoglalójában is megemlékezett („Csalóka Péter czim alatt hallottam, még nagyon kis gyermekkoromban meséltetni”).²⁰ Ha tehát Arany a *Csalóka Pétert* említi a *Szép-tani jegyzetekben*, akkor feltehetően Jókai 1852-es vagy 1856-os közlése nyomán tette ezt. Ennél korábbi nyoma Csalóka Péter nevű hőst felléptető meseszövegnek (legalábbis a *Magyar Népmese Katalógus* nyilvántartása szerint) a kéziratos és nyomtatott írásbeli-ségből egyelőre nem ismert.²¹

Amikor a *Széptani jegyzetek* íródott, az 1850-es évek közepén, Henszlmann Imre tanulmánya volt az egyetlen, magyarul megjelent dolgozat a mesék értelmezéséről, így Arany János szükségszerűen erre támaszkodott. Valószínűleg már megjelenése idején ismerte Henszlmann értekezését, a Szépirodalmi Szemlét legalábbis olvasta, ráadásul Henszlmann a jelvi mesék sorában külön reflektált Arany művére, az 1847 tavaszán meg-jelent *Rózsa és Ibolyára* is.²² A műfaji kategóriák elkülönítése során Arany János tehát kisebb eltérésekkel Henszlmann Imrét követte, ugyanakkor népmese-definíciója önálló, a Henszlmannétól eltérő szempontokat érvényesített, mert a szájhagyományozás, a vari-álódás és a kompozíció szerepét emelte ki, példái pedig vegyesen származtak az 1847-es tanulmányból, illetve egyéb közleményekből. Feltűnő, hogy míg Henszlmann szer-zői műfajmegjelöléssel ellátott (*népmese* vagy *pórrege* alcímű) irodalmi műalkotásokat is a Magyarországról származó népmesék sorában tárgyalt (*Lúdas Matyi, János vitéz, Rózsa és Ibolya*), a népmese kapcsán Arany egyetlen idevágó példája sem utalt olyan műre, amely valamely szerzői életmű része lett volna, holott ezt más, a mesével együtt tárgyalt műfa-jok definiálása során megtette (a mondánál Tompa és Garay, a legenda esetében Garay,

¹⁸ Henszlmann 1847: 81; Henszlmann 1978: 250.

¹⁹ Jókai 1856: 59–73; Jókai 1992: 656.

²⁰ Jókai számára különös jelentősége lehetett e meshősnek és mesetípusnak. Már a *Népdalok és mondák* első kötetének megjelenését követően, 1847 tavaszán a Budapesti Naplóban hiányolta a mesék közlését az első-sorban lírai darabokra összpontosító népköltészeti antológiából, s itt említette egyebek mellett a „csalóka Péterről” szóló mesét, „melyet köznéptünkél minden gyerek ismer”, emellett több önéletrajzi vonatko-zású feljegyzésében utalt a mesére. Domokos 2012. Az *Eppur si muove...* (1872) egyik jelenetében pedig az alcúti Habsburg-rezidencia kertjében meséli ezt a mesét Jenőy Kálmán a kis főhercegnek.

²¹ Dugonics András 1820-ban a közismert „ravaszok” sorában említette Csalóka Pétert („Csalóka Péter igaz ivadékja”). Dugonics 1820: 169. A mesetípusról (MNK 1539A) lásd Vehmas–Benedek 1988: 152–154.

²² Gulyás 2010: 282–297.

Tompa, Vörösmarty, Kisfaludy Károly, a rege kapcsán pedig Kisfaludy Sándor műveire utalt), sőt, e műfajoknál az összes példája és hivatkozása kizárólag csak szépirodalmi alkotásokra vonatkozott.

Arany János tehát az 1850-es évek közepén, amikor mindössze egy (vagy – a Széptani jegyzetek bizonytalan datálásától függően – két) magyar nyelvű népmesegyűjtemény és egyetlen, a meséről szóló tanulmány megjelenése jelezte, hogy a mese kulturális jelentőséggel bíró műfaj, amely tudományos vizsgálat tárgya lehet — a népmesét az irodalomesztétikai rendszer részeként tárgyalta.²³ Arany döntése azért figyelemreméltó, mert megelőlegezte a népmese hazai valorizációjában az 1850-es, 1860-as évek fordulóján bekövetkező fordulatot, amit gyűjtemények és reflexiók megsokasodása jelzett. 1855-ben megjelent az Erdélyi János szerkesztette *Magyar népmesék*, majd 1857 és 1860 között Gaal György hagyatékából egy háromkötetes válogatás, amelyet Kazinczy Gábor és a kor vezető irodalomtörténésze, Toldy Ferenc rendezett sajtó alá. A két kiadványról Ipolyi Arnold tett közzé részletes ismertetést. 1861-ben Merényi László *Eredeti népmesék címmel két kötetben publikálta gyűjtését, amelyet 1862-ben a Dunamelléki eredeti népmesék* majd a *Sajóvölgyi eredeti népmesék* (1863–1864) kötetei követték, az előbbiről Arany László írt recenziót 1864-ben, a Koszorúban (majd 1865-ben ugyanitt Pap Gyula palóc meséit bírálta). 1862-ben látott napvilágot Arany László mesegyűjteménye, szintén *Eredeti népmesék* címmel, melyről Gyulai Pál írt még abban az évben elismerő kritikát, és amely szinte megjelenése pillanatától a népmesei szövegközlés etalonjaként kanonizálódott. 1864-ben Kazinczy Gábor adta ki Mailáth János meséit, amelyeket az 1820-as évek közepén még Kazinczy Ferenc fordított magyarra. 1867-ben Arany László a Kisfaludy Társaságban székfoglalóját a magyar népmesekincsről tartotta.

Naiv eposzunk

A Szépirodalmi Figyelő első három számában, 1860 novemberében folytatásokban megjelent *Naiv eposzunk* című tanulmány a szerkesztő és az értekező Arany János debütálásaként, hangsúlyos helyen, erős gesztussal irányítja a figyelmet egy olyan téma és probléma felé, amely gondolkodásának homlokterében állt. A *Naiv eposzunk* Arany értekező prózájának egyik legtöbbit elemzett darabja; az alábbiakban egyfelől azt szeretném bemutatni, milyen jelentőséget tulajdonított a népmesének Arany a korabeli magyar színhagyományból már hiányzó, ám meggyőződése szerint egykor feltétlen létezett magyar hősepika rekonstrukciójáról szóló diskurzusban, és másfelől, hogy Arany

---

²³ Korábban Bitnitz Lajos (1827: 373, 416–417.) majd Szvorényi József (1851: 106.) tárgyalták röviden retorika-tankönyveikben a „napkeleti/napnyugotti tündérmese”, illetve a „tündérrege” műfaji konvencióit, irodalmi példákkal.

érvrendszerében hogyan jelentkezik a szóbeliség és az írásbeliség jellege, működése és viszonya. Úgy tűnik ugyanis, hogy a szájhagyományozás Arany János számára nem egyszerűen egy disszeminációs technika, hanem az elveszett és keresett hőseposz (és bármely más epikus műfaj) poétikai alkotásának, kompozíciójának és közösségi legitimitásának lényegi, konstituáló eleme, sőt, feltétele volt.

„A nép hagyományos elbeszélései, melyek nem támaszkodnak írás segédelmére, mindig és mindenütt bírnak a benső alkotás némi erejével, idomosságával. Forgassuk át a magyar népmesék gyűjteményeit: a történet e naív elbeszélésekben (hacsak valamiképp meg nincs csonkítva) mindig kerek, egész: a királyfi, a mesehős teljesen epikai bonyolódások között harcol az ellenszegülő hatalmakkal, míg kivívja a győzelmet. Oly mese, amelyben az események összefüggetlenül, egymás után adatnának elő, a nép közt se hallgatót nem nyerne, se föl nem tarthatná magát az élő ajkon. A hármas vagy kilenczes szám is (jelképi jelentését mellőzve) a teljesebb alakítást mozditja elé; a három veszély, mit a mesehősnek rendszeren leküzdenie kell, gömbölyűbbé teszi az idomot. E prózai előadású költemény, melyet népmesének hívunk, nem regénye a népnek, hanem valóságos *eposza*: benne a hőst segítő vagy gátló csodás hatalmak az epopoea gépezetének (*machina*) felelnek meg. A népmondákban — melyek már időhöz, helyhez vagy történeti személyhez kötvek — nem találjuk ugyan mindig az alakítás oly teljét, mint a népmesékben: de itt is határozott hajlam tűnik fel a gömbölyítésre. A hagyományos népmonda is, minden nemzetnél, csak kerek idomban tarthatja fenn magát; bár ez nem annyira *költeménye* már a népnek, mint a mese. Az utóbbit ugyanis a nép, *tudva*, mint a költeményt hallgatja és beszéli el; míg a mondát, mely mindig valami határozotthoz vagy létezőhöz van kapcsolva, hívő kegyelettel hallgatja s adja tovább. Amaz *eposza* a népnek, ez *története*. De a történetírás is eleinte mindenütt költői idomban nyilatkozott; annál inkább szüksége volt *le nem írt*, csupán emlékezetben tartott tényeknek a gömbölyű alkatra; s innen a népmondák kerekdedisége.”²⁴

Ebben a *kompozíció* meglétét tanúsító részletben Arany a szóbeliségben keletkező és terjedő narratív műfajok („a nép hagyományos elbeszélései, melyek nem támaszkodnak írás segédelmére”) megjelölésével kezdi gondolatmenetét. Azt, hogy *műfajokra* gondol és nem általában a szóbeli kommunikáció részét képező elbeszélő *szövegekre*, a *hagyományos* szó jelzi: egy álomelbeszélés is narratíva, egy piacozásról vagy búcsújárásról szóló beszámoló is ölthet narratív formát, de nem hagyományozódik, nem függetlenedik az elbeszélő személyétől és nem kerül be a helyi vagy tágabb közösség elbeszélő

---

²⁴ Arany 1962b: 265.

repertoárjába, vagy ha igen, akkor valamely narratív műfaj konvencióihoz igazítva, az egyedi tapasztalat/élmény általánosításával, eltávolítással, kikristályosodással (crystallisation),²⁵ melynek eredményeként a memoratból fabulat lesz.²⁶

A narratív műfajok körét azután Arany tovább szűkíti a népmesére, végül pedig példáiból nyilvánvaló, hogy valójában a mese egy (vagy legfeljebb két) műfajára gondol, mégpedig a tündérmesére és esetleg a novellamesére – mivel ezekben szerepel egyáltalán királyfi, illetve ezeknek van olyan komplikált narratív szerkezetük, amely értelmezhetővé teszi a hármasszereplők szerepét a kompozíció kialakításában, minthogy a többi mesei műfaj egy vagy két epizódos csupán.²⁷ Folklorisztikai szempontból nagyon érdekes Aranyak az a meglátása, hogy az eposzi gépezethez hasonló (de nem azonos) a tündérmesében a mágikus segítők/adományozók funkciója: hiszen a természetfeletti, a mágikusnak, a csodának a megjelenése a tündérmese műfajának magyarázatra nem szoruló sajátossága, amely a cselekmény dinamikájának szolgálatában áll, amikor tudással, eszközökkel ruházza fel a hőst.²⁸

A szövegrészlet második felében már nem a meséről, hanem a mondáról van szó, annak mai értelmében – holott a korszakban a *monda* szót nem feltétlen használták így, és maga Arany is a *népmonda* szóval inkább Erdélyi János nyomán a hagyományos szóbeli elbeszélő (próza) műfajokat jelölte általában, így pl. a szintén a Szépirodalmi Figyelőben pár hónappal később megjelent *Nyugot-felföldi népmondák* címében, és másutt is. Itt a mese és a monda közötti megkülönböztetés pragmatikai természetű: a mese fikciós mivolta nyilvánvaló a befogadók számára, ennek alapján jön létre a paktum előadó és közönsége között (és nyilván ennek következményei a hangsúlyos fikciós szignálok a történet elején és végén), míg a mondat előadói és hallgatói nem fikciónak tartják (ennek következményei a hitelesítő elemek, a közönség számára világos térbeli és perszonális

---

²⁵ Tangherlini 2008.

²⁶ von Sydow 1948.

²⁷ A magyar népmese-katalógus a következő mesei műfajokat tartja számon: állatmese, tündérmese, legendamese, novellamese, rászedett ördög mese, falucsúfoló, tréfás mese, hazugságmese, formulamese.

²⁸ A 17. századi vita a keresztény (*le merveilleux chrétien*) illetve a pogány csoda (*le merveilleux païen*) elbeszélő költészetben való alkalmazásáról például befolyásolta a tündérmese 17. század végi sikerét a francia elitkultúrában. Seifert 1997.

referenciák megadása).²⁹ Arany János, amikor a népmese/eposz, illetve monda/történelem/történetírás azonosításokat, illetve elkülönítést létrehozta, a fikcionalitás mellett egyetlen jegynek, mégpedig a kompozíció, a poétikai karakter, a „benső idom” meglétének szentelt kiemelt figyelmet („a nép, melynek tündérmesei, műalkat (compositio) tekintetében, bármely népfaj hasonló beszélyivel kiállják a versenyt”), ám ebben az esetben egész dolgozatának központi szempontjáról volt szó, amely erősebb lehetett számára minden más lehetőségnél, mert ennek figyelembevételével emelte ki a tündérmesét az összes többi kínálózó epikus műfaj közül.

Szóbeliségben fennmaradt magyar hősepika nem létező, az egykori hősepika és az annak működéséhez elengedhetetlen mitológiai rendszer rekonstrukciójára törekvő 19. századi intellektuális-irodalmi kísérleteknek az írásos források mellett elsősorban a korabeli színhagyományban rendelkezésre álló epikus műfajok szövegbázisát kellett használniuk. Így tett például Ipolyi Arnold, aki az 1854-ben kiadott, a magyar ősvallás rekonstrukcióját célul kitűző monográfiájában, a *Magyar Mythológiában* – amelyet Arany János is körültekintően tanulmányozott³⁰ – forrásai, a „kútfők” sorában tárgyalta és használta a néphagyomány megnyilvánulásait, „a nép élő emlékeit.”³¹

A hősepika (és részben a hitvilág) rekonstrukciójához alkalmas epikus műfajok a ballada, a (tündér)mese, a hiedelemmonda és a történeti-lokális monda voltak. A keresett hősepika összes kritériumát értelemszerűen egyik műfaj sem hordozhatta, csak részlegesen felelhettek meg ezeknek az elvárásoknak, amely szerint a hőseposz (1) a szóbeliségben hagyományozódott; (2) az emlékezést és felidézést elősegítő kötött formával bír – eredetileg énekelt, zenével kísért; (3) belső műformával, kompozícióval rendelkezik; (4) szüzséje történelmi tárgyú, a múltban játszódik, és a (nemzeti) közösség eredetét vagy történetének valamely központi jelentőségű eseményét állítja a központba; (5) hőse a (nemzeti) közösség képviselőjében cselekszik. A szóbeliségben való hagyományozódás mindegyik 19. századi népköltészeti műfajra érvényes volt, ám a többi vonás együttes megléte már egyik meglévő műfajra sem lehetett jellemző.

---

²⁹ Ez a mese és monda közötti elkülönítés jelent meg 1867-ben Arany László mesetanulmányában („Mesének pedig [a nép – G. J.] hívja kiválólág az oly elbeszéléseket, melyeket se az elbeszélő, se a hallgatók igaznak nem tartanak, melyek sohasem megtörtént dologként, hanem mint költemények, gyönyörködtetésül járnak szájról szájra. – Ha ellenben valamely várhoz, tóhoz s más ilyeshez kötött eseményt beszél el, melyet, mint hagyományt, hívőleg ád odább, ez neki vagy »történet« – »história« vagy általában csak annyit mond róla »úgy mondják, azt beszélük«) és került át a folklorisztikai szakirodalom alapvető tételei közé, melyet talán csak a 20. század második felében a mesemondók önreflexív és metanarratív megnyilvánulásait is vizsgáló mesegyűjtések tehetnek kérdésessé, hiszen számos mesemondó elmondása szerint a tündérmesei (hősmesei) cselekmények egykor megtörtént dolgokról szólnak.

³⁰ Szörényi 2004.

³¹ Ipolyi 1854: IV., XXI–XXVIII.

A tündérmese (a „gyöngyös-aranyos tündérrege”) rendelkezik belső formával, kompozícióval – amint azt Propp morfológiája is alátámasztotta – ugyanakkor formáját tekintve prózai, azonkívül nem történelmi tárgyú, hiszen cselekménye egy hangsúlyozottan fikatív univerzumban játszódik, továbbá a tündérmesék hőse általában véve olyan individuum, aki semmiféle közösséget nem képvisel. A maga útját járja. Képviselési funkcióval a hős kizárólag a tündérmesék egy szűk tematikus alcsoportjában van felruházva, ezek az ún. hősmesék, amelyek a magyar folklorisztikai kutatási hagyomány szerint valószínűleg kapcsolatba hozhatók hőseposzokkal vagy azok töredékeivel, amennyiben a hős a közösség létét veszélyeztető (sokszor kozmikus kárt okozó) ellenfelet győz le – például a napot elrabló sárkányt – és a házasság zárófunkció másodlagos jelentőségű.³²

A mondának történeti/történelmi tárgya van, de prózai formája, és – ahogyan Arany is rámutatott – nincsen olyan kötött szerkezete, stabil felépítése, mint a mesének. A ballada kötött formájú, énekelt, de – legalábbis a magyar anyagban – ritkán van történelmi tárgya és közösségi képviselése, mivel kifejezetten interperszonális, családi konfliktusok köré épül, ráadásul a *Naiv eposzunk* írásának idején (1857–1860) a nemzeti nyilvánosság színterein még szinte teljesen ismeretlen volt a székelyföldi balladák korpusza,³³ amely majd 1863-ban a Kriza János szerkesztette *Vadrózsákban* látott napvilágot, és amely revelációnak bizonyult nemcsak Arany János, de a korábban népköltészeti antológiát szerkesztő, majd észak-európai balladákat fordító (tehát a műfajt szintén viszonylag jól ismerő) Erdélyi János számára is,³⁴ még akkor is, ha Gyulai Pál közvetítése révén Arany már a kötet megjelenését megelőzően is tudomással bírhatott e korpusz jellegéről és jelentőségéről.³⁵

Mi volt tehát a mese szerepe ebben a keresésben? Miért éppen a mesét emelte ki Arany a népköltészet epikus műfajai közül, amikor az külső formáját (próza) és tárgyát tekintve (cselekménye nem kötődik a nemzeti közösség történetéhez, sőt, hőse egyáltalán nem képvisel közösséget) sem egyeztethető össze az eposz műfaji kritériumaival? Arany a *Népiességünk a költészetben* című dolgozatában így írt: „A népiesség múltja. [...] Az eposz: a népnél ma alig van képviselve. A népmese és egy pár ballada. Hajdan volt-e? az irodalom nem tartott fel semmit, a mit alakban s tartalomban *népinek* elfogadhatnánk.

---

³² Kovács 1979.

³³ „Mostani népköltészetünk ugyan nem gazdag az ilyesekben: de amivel bírunk, az kétségtelenül magán hordja a költői alakítás bélyegét, elannyira, hogy némelyik, compositióját tekintve, mesterművekké kiállja a versenyt. Csak a Fehér László című zsványballadára hivatkozom, melynek benső alkata, dacára a silány verselésnek, tökéletes költői compositio, vagy a közelebb Gyulai által ismertetett Ajgó Mártont hozom fel, melyet szebben műköltő sem alkothata.” Arany 1962a.

³⁴ T. Erdélyi 1982.

³⁵ Gyulai 1927; Olosz 2008.

Miért?”³⁶ A mese és (kisebb részt) a ballada Arany számára az eltűnt eposzhoz vezető metonimikus nyomokként értelmeződtek. A mese pótlék volt, a keresés tárgya helyett állt, amelyet fellelni nem lehetett, de amelyhez *közvetve* elvezethetett. A mese önmagán túli jelentőségét így nemcsak *tartalma*, motívumai, szűzsége révén, a szimbolikus mitológiai értelmezéstől nyerte el (amely elhomályosult pogány mítoszok és rítusok nyomait vélte felfedezni benne), hanem – és ez Arany János szemléletének újdonsága a meséről kialakított magyar diskurzusban – narratív *szerkezete*, felépítése, kompozíciója folytán is. A mesének emellett még egy fontos funkciója volt: a kortárs kultúrában is biztosította a *közösségi alkotás* élményének átélését, mivel a mesemondás az egykori eposz előadásának módját idézhette meg.

A *Naiv eposzunk* érvelésének egyik jellegzetes vonása az eposz és az epikus műfajok medialitásának központba állítása, a szóbeli, illetve az írásbeli létmód működésének és hatásának exponálása. Az írásbeliség két nagy terepe, a szépirodalom („költészetünk *írói* maradványai”) és a történetírás nem őrizte meg az egykor volt eposzt, legfeljebb szűzsét, motívumot, epizódot tartott fenn töredékesen, az egykori kompozíció nyomaival. Világos, hogy a kompozíció megléte (vagy hiánya) központi jelentőségű Arany számára, amikor egy epikus mű esztétikai értékét megítéli.³⁷ A *Naiv eposzunkat* olvasva az is kiderül, hogy Arany felfogása szerint a szóbeliség és a kompozíció megléte összefüggenek. Egy szájhagyományban fennmaradt epikus mű szükségszerűen kompozícióval bír, méghozzá létmódja, a szóbeliség mechanizmusai miatt. Mint ahogyan – Arany kedvelt metaforája szerint – a kődarabból sima, gömbölyű kavics lesz a folyó vizébe kerülve, mert az áramló víz ereje formálja, ugyanúgy, a szóbeliségben keletkezhet ugyan, de nem maradhat fenn, kompozíció nélküli epikus mű. „Ha már a naiv elbeszélés prózában is ily költőileg nyilatkozik, s e tekintetben a mi népfajunk kivételt nem képez: mennyivel inkább föltehető, hogy azon verses elbeszélés, mely egyenesen a nép közt támadt és írás segélye nélkül, szájhagyományban élt tovább, nem lehetett idomtalan tárgyhalmoz.”³⁸

Az elsődlegesen szóbeli kultúrában,³⁹ ahogyan az írásbeli kultúrában is, elvileg bárki létrehozhat esztétikai értékkel rendelkező művet, az egyéni tehetség mellett azonban a mű befogadása és fennmaradása teljes mértékben a közösség aktív részvételével történhet csak.⁴⁰ Mivel a szöveg nem tárgyasul, ezért kizárólag az emlékezetben létezik (passzívan), vagy előadás során, performatív módon (aktívan) nyilvánul meg. A lírai

---

³⁶ Arany 1968e: 382.

³⁷ Dávidházi 1994.

³⁸ Arany 1962a.

³⁹ Finnegan 1977; Foley 1988; Ong 2010, azzal a megszorítással, hogy legkésőbb a kora újkortól Európában nem beszélhetünk már elsődlegesen szóbeli (az írásbeliségtől érintetlen) kultúrákról, még analfabéta közösségek esetében sem. Keszeg 2008.

⁴⁰ Arany felfogása szerint ez a közösség, a *nép*, ha társadalmilag tagolt volt is, ám kulturálisan egységes (legalábbis amikor az elsődleges szóbeliségben létezett). S. Varga 2007.

műfajok nem okvetlenül, de az epikus műfajok előadása feltételezi a közönség jelenlétét: bárki dalolhat magának és magában a mezőre menet vagy a tehenet fejve, de nem kezd el mesét vagy mondát elbeszélni, ha nincsen közönsége. Ahhoz, hogy a mű fenn tudjon maradni, bekerüljön a szóbeli hagyományozásba az szükséges, hogy az alkotón kívül a közösség több tagja is memorizálja és/vagy időről időre előadja a művet, ezt pedig csak akkor teszik meg, ha azt a művet relevánsnak érzik. A szóbeli kultúrában is létezhet ugyan „korát megelőző” vagy „meg nem értett génusz,” ám művei nem maradnak fenn, mivel ha a közössége nem fogadja el azokat, akkor az alkotó halála egyben a mű eltűntét is jelenti, így nincs olyan utókor, amely felfedezhetné annak értékét. Mivel az elsődlegesen szóbeli kultúrában nem áll rendelkezésre az írás az információk és a tudás tárolására, nincsen kihelyezett memória, ezért az, amit az emlékezet fenntart szelektív és mindig lényeges az adott közösségnek. Ami a közösség számára nem releváns, felesleges, az elveszik. Ahhoz hogy egy szöveg megjegyezhető és felidézhető legyen, kötött formájúnak kell lennie, egy verses vagy énekelt szöveget könnyebb memorizálni, mint egy prózait. Ilyen módon az emlékezés és az előadás mechanizmusai által működtetett szóbeli kultúrában a közösség a kanonizáció és a cenzúra műveleteit folyamatosan hajtja végre.⁴¹ Nem válik külön teória és praxis a mű befogadása során, maga a cselekvés, az ismétlődő (és mindig variálódó) előadás tanúsítja a befogadást/elfogadást.⁴² Az ilyen módon fenntartott, átadott, hagyományozott mű kapcsán tehát nem merül fel a „szerző” kételye műve értékét és recepcióját illetően: mivel fennmarad és hagyományozódik a szöveg, e pusztán tény bizonyítja, hogy a közösség számára értékes és fontos, ebből fakad legitimitása. A szóbeliségben tárgyiasult szöveg és így szövegazonosság nem létező, az előadás-függő szöveg előadástól előadásra változik, a szöveget pedig a közönség is alakítja, formálja, hiszen az előadás interaktív dialogikus viszony. A szóbeliségben tehát az alkotás a médium természete miatt szükségszerűen közösségi folyamat, ez adja a létrejött, kompozícióval bíró mű hitelét.

Ezen túlmenően, a *Naiv eposzunk* létrejöttének idejére datált, Dózsa Dániel székely eposzáról írott, kéziratban maradt bírálatból⁴³ (amely a *történet/krónika* illetve *monda/hagyomány*, vagyis a szájhagyományozott, illetve az írásbeliség fenntartotta forrásokat elkülöníti és azok hitelességét eltérően minősíti) összességében az tűnik ki, hogy Arany János számára – azt hiszem, a fentebb vázolt összefüggések miatt – a szájhagyomány nem csupán használható forrásnak tűnt, hanem az írásbeliséghez, az írásos történeti

---

⁴¹ Gerencsér 2004.

⁴² Az ismétlődő közösségi gyakorlat és az emlékezet összekapcsolódásának legitimáló mechanizmusa a szó-kásjog kapcsán is megfigyelhető. Vö. Takáts 2002.

⁴³ Arany 1968a: 7–13.

munkákhoz képest kifejezetten ez volt a preferált forma, ennek volt számára nagyobb a hitelessége, forrásértéke és jelentősége, mert az a közösség számára releváns tudást tart fenn poétikailag értelmezhető konstrukció keretében.⁴⁴

Nyugot-felföldi népmondák

Ha a hivatásos olvasók számára a *Naiv eposzunk* bizonyult az egyik leginkább reflexióra késztető írásnak Arany János esszéi közül, akkor a *Nyugot-felföldi népmondák* valószínűleg a másik végpontot képviseli; recepciója igen mérsékelt, a regisztráción kívül nem váltott ki érdemi értelmezést, legalábbis a magyar folklorisztikában. Nyilván oka lehet ennek az is, hogy fordításról van szó, amelyben Arany közvetlenül csupán pár mondat erejéig nyilvánul meg.

Arany két hónappal folyóirata megindulását követően, 1861 januárjában tette közzé a *Nyugot-felföldi népmondák* című írást, amely egy skót népmese gyűjteményről írott angol recenzió magyar fordítása – kommentárokkal. A *Popular Tales of the West Highlands* John Francis Campbell (of Islay) (1822–1885) gyűjteménye volt, amelynek első két kötete 1860-ban jelent meg a skót Felföldön végzett prózafolklor-gyűjtés eredményeként. Campbell szerepe meghatározó jelentőségű volt a skót, és tágabban a kelta mesegyűjtésben, részletesen dokumentált terepmunka módszere pedig európai összehasonlításban is kifejezetten újszerű volt.

Campbell gyűjtőhálózatot hozott létre az 1850-es évek végén: a helyi értelmiség gael-ül beszélni, olvasni és írni jól tudó tagjait kérte fel arra, hogy útmutatásai nyomán jegyezzék le a történeteket, elsősorban nem történeti tárgyú narratívákat (ami az Osszián-kultusz nyomán várható lett volna), hanem kifejezetten meséket (*nursery tales*), olyan szövegeket, amelyeket az elitkultúra képviselői általában alantásnak (szemétnek) tartottak („in short anything that is in Gaelic and would be classed as trash by the wise”).⁴⁵ A kétnyelvű gyűjtők a mesemondás közben memorizálták a szövegeket, illetve gyorsírók jegyzeteket készítettek, otthon pedig lejegyezték a meséket, majd pedig angolra fordították. Terjedelmes bevezető tanulmányában – amelyből az Athenaeumban megjelent recenzió szerzője sokszor idézett – Campbell a kelta mesék eredetére vonatkozó összehasonlító értelmezés és kultúrtörténeti nyomok feltárása mellett részletesen ismertette a gyűjtés körülményeit, gyűjtőtársait, a történetmesélés alkalmait, módját, a főbb műfajokat, adatközlőket, a helyi értelmiség illetve a parasztok viszonyát a meséléshez, valamint a gyűjtés közben szerzett saját tapasztalatait. A gyűjtőhálózattal és levelezés útján

---

⁴⁴ Dávidházi 1994: 165–184, 335–336.

⁴⁵ John Francis Campbell levele James Robertsonhoz, Factor to the Duke of Argyll at Inveraray Castle (25 January 1859), idézi Thompson 1990: 92.

történi folklórgyűjtés bevett gyakorlat volt ebben az időszakban Európában (például Ipolyi és Kriza is így állította össze népköltési gyűjteményét), ami viszont szokatlan volt, az a gyűjtés körülményeinek és a mesemondásnak ilyen részletességű dokumentálása a nyilvánosság előtt.

A Campbell gyűjteményéről szóló recenzió az Athenaeum (Journal of English and Foreign Literature, Science and the Fine Arts) 1860. november 24-i számában jelent meg Londonban,⁴⁶ magyar fordítása pedig két hónap múlva, két részletben (1861. január 23-án és január 30-án) a Szépirodalmi Figyelő „Külirodalom” rovatában.⁴⁷ Arany János már korábban, a Szépirodalmi Figyelő második számában, 1860. november 14-én közzétette a *Régi dán balladák* című fordítását,⁴⁸ amely szintén egy, az Athenaeumban megjelent könyvismertetés nyomán készült, és amelyben Arany a dán és általában az észak-európai balladák kapcsán a *Naiv eposzunk* gondolatmenetéhez kapcsolódva próbált magyarázatot adni arra, miért hiányoznak a történelmi tárgyú epikus műfajok (s ez esetben kiváltképpen a balladák) a magyar szájhagyományból: „Népdal-költészetünk folyvást termel: de népi balladáink forrása, úgy látszik, kiapadt”⁴⁹ – foglalta össze a helyzetet.

Az Athenaeum általában nem tüntette fel a recenzensek nevét, így az *Ancient Danish Ballads*, illetve a *Popular Tales of the West Highlands* ismertetése is név nélkül jelent meg. A City University (London) könyvtára őrzi azokat a szerkesztőségi kéziratokat, amelyek feltüntetik az egyes szövegek mellett a szerzők, recenzensek vezetéknevét.⁵⁰ Az iratok feldolgozásával készült mutató segítségével lehetővé vált a skót mesegyűjteményről szóló recenzió szerzőjének azonosítása is, a költő, ügyvéd, esszéista és fordító William Stigant (Stigand) (1825–1915) személyében, aki később, 1862-ben a mesegyűjtemény harmadik és negyedik kötetéről is közölt ugyanitt bírálatot.⁵¹

Az eredeti angol recenzió és a magyar közlés összehasonlítása világossá teszi, hogy Arany János a recenzió teljes szövegét túlnyomó részt szó szerinti pontossággal lefordította.⁵² Az angol szöveghez képest a magyar fordításban néhány helyen észlelhető szövegrészek elhagyása (ezek általában pár szó, de legfeljebb egy mondat terjedelműek

⁴⁶ *Popular Tales of the West Highlands*. Orally collected, with a translation, by J. F. Campbell. 2 vols. The Athenaeum No. 1726. (London, Saturday, November 24, 1860), 701–702.

⁴⁷ Szépirodalmi Figyelő I. évf. 12. sz. 183–185; 13. sz. 198–200. Arany 1968c.

⁴⁸ Arany 1968b. Az ismertetés eredetileg az alábbi munkáról készült: *Ancient Danish Ballads*, translated from the originals by R. C. Alexander Prior. I–III. London–Edinburgh, 1860.

⁴⁹ Arany 1968b: 21.

⁵⁰ *The Athenaeum Projects, Index of Reviews and Reviewers*: <https://www.city.ac.uk/library/resources/special-collection/the-athenaeum/>; <http://smcse.city.ac.uk/doc/cisr/web/athenaeum/> (Letöltés: 2016. 06. 08.); Hancock-Beaulieu–Holland 1991.

⁵¹ *Popular Tales of the West Highlands*, Orally Collected. III, IV. Athenaeum No. 1814 (August 2, 1862), 142–143. Az *Ancient Danish Ballads* recenzense pedig Frederick George Stephens volt, az ismertetés könyvészeti adatai: Athenaeum No. 1716 (September 15, 1860), 343–345.

⁵² Stigant és Arany szövegének részletes összehasonlítása, Stigant és Campbell munkássága: Gulyás 2016.

és általában a kelta személy- és helynevekre szorítkoznak). Arany három kommentárja tipográfiaiilag elkülönül a szövegtesttől: az első ismertetést megelőző szerkesztői bevezetés, a második egy zárójeles közvetítés a főszövegben, a harmadik pedig egy szerkesztői lábjegyzet. Mindhárom kommentár a mesegyűjtés hazai relevanciájára illetve adaptációjára vonatkozott.

A recenzió fordításának közzétételét megelőzően a Szépirodalmi Figyelőben Arany János rövid indoklása olvasható a szöveg kiválasztásának okára nézvést: „melyet közleni annál szükségesnek látunk, mert a hazai népmonda gyűjtését egyik halaszthatlan teendőnek tartjuk, s minden alkalmat megragadunk, mellyel a figyelmet e tárgyra irányozhatjuk.” A szerkesztő Arany tehát az angol bíráló megismertetését a hazai olvasóközönséggel a népmese (vagy tágabb értelemben a szájhagyományozott prózaepika) írásbeli rögzítése és jelentőségének tudatosítása érdekében tartotta fontosnak 1861-ben. Mivel Stigant recenziója Campbell gyűjteményéről éppen a mesegyűjtés módjáról, illetve a mesék kultúrtörténeti tanulságairól szól, ezért kitűnően illeszkedett ehhez a célhoz.

Arany János következő kommentárja az alábbi szövegrészhez kapcsolódik: „Az előszóban [Campbell] érdekesen ismert meg e mesék gyűjtése módjával. Első nehézség vala felfödözni a mese leggazdagabb fészkeit, – aztán kicsalni a mesemondóktól; s ez utóbbi volt működésének legnehezebb része, mert a hegyi lakos büszke volt és tartózkodó, azt gondolván, hogy kinevetik meséit, míg néhány gaél nyelven ejtett szó bizalmassá nem tette és szívesség, rábeszélés által nem sikerült belőle kicsalni a mesét.” Arany zárójeles megjegyzése: „(Jegyezzék meg ezt magyar mesegyűjtőink!)”⁵³

Campbell hosszú előszavában részletesen is kitért arra a potenciális adatközlők számára zavarba ejtő, ambivalens viselkedésre, amelyet a kulturális elit tagjai a folklór epika, ezen belül a (tündér)mesék iránt tanúsítottak.⁵⁴ Ez a jelenség Magyarországon is megfigyelhető volt az 1820-as évektől: a kulturális elit néhány (elsősorban a kortárs német irodalmi folyamatokban tájékozott) képviselője értéket tulajdonított a mesének (például Gaal György, Mailáth János, Szemere Pál, Szalay László, Szentmiklóssy Alajos, Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Toldy Ferenc, Petőfi, Erdélyi, Henszlmann, Pulszky Ferenc, Kazinczy Gábor), miközben a 18. század vége óta folyamatos volt a mesék és különösen a tündérmesék kárhóztatása a művelt férfinem méltó, minden moráltól mentes, divatos verbális szórakozás műfajaként, amely eszerint érdemtelen arra, hogy médiumot váltva, az írásbeliség közegében megjelenhessen (a ponyvát leszámítva). Amikor tehát a helyi értelmiség és papság évtizedeken át negatívan minősítette a mesemondást (Campbell tudósítása szerint egyes skót falvakban be is tiltották azt), nehezen

---

⁵³ Arany 1968c: 66.

⁵⁴ Campbell 1860: XXII.

értelmezhető fordulat volt, amikor megérkezett az *idegen*, a gentleman vagy a városi nadrágos ember, és az iránt érdeklődött, annak tulajdonított értéket és jelentőséget, ami a helyi elit szemszögéből érdektelen és értéktelen volt.⁵⁵

A bizalom elnyerése minden terepmunka kulcsfontosságú eleme, különösen egy olyan közegben, ahol a kinevetés lehetősége (és ennek implikációjaként a szégyen érzete) társul az adott kulturális praxishoz.⁵⁶ Mivel Campbell beszélte a gael nyelvet, és ezen a vidéken nőtt fel, nyelvismeretével és közös referenciákkal meg tudta teremteni azt a meghittséget, bizalmat, partneri viszonyt, amely szükséges volt ahhoz, hogy az adatközlők beszéljenek vele és meséljenek neki, részese lehessen a történetmondásnak. A nyelv ismerete nem csupán konkrétan egy másik nyelv vagy nyelvjárás ismeretét jelentheti, hanem annak a „kulturális nyelv”-nek a birtoklását is, amelyet a terepmunkát végzőnek el kell sajátítania, amikor a maga szociokulturális közegéből kilépve, társadalmi határokat áthágva próbál mediátori szerepet betölteni. Aranynek a mesegyűjtés *módja* iránti figyelme azért is figyelemreméltó, mert az a kérdés, milyen módon történik meg a mese elmondása, gyűjtése, szerkesztése, közreadása, vagyis a mediális váltással összefüggő textualizáció, a 19. század végéig nem igazán képezte reflexió tárgyát.

Arany harmadik kommentárja egy olyan szöveghelyhez kapcsolódik, amely Campbell egy idős adatközlőjének visszaemlékezését idézi (a 18. század végi skót állapotokra vonatkozik): „Akkor-időben szabók, vargák házról-házra jártak, dolgozni ott, a hol dolguk akadt, és szüntelen járva-keelve az országban temérdek mesét tanultak és hordtak szélllyel, s mivel a falusi nép, téli mulatságul mindig beszél s hallgatja azokat, alig veszett el belőlök valami.” Arany szerkesztői lábjegyzete: „A mi Angliában már csak kivétel, az nálunk még rendes dolog. Minden falu, minden tűzhely megannyi mesefészek, minden pórfiu egy élő gyűjtemény. Azt várjuk-e, hogy a polgárosodás,⁵⁷ a műveltség terjedése, a napi üzlet gondjai kiszorítsák közülünk a népi költészet maradványait, elűzzék a tündéretket, s akkor fogjunk a gyűjtéshez? Még van idő, de nem lesz soká. A mint a könyv- és lapirodalom nagyobb-nagyobb hódítást tesz a nép alsó rétegeiben, a szerint fog az élő hagyomány, a rege, a mese, sőt az eredeti *népdal* is mind gyérebb és apróbb szigetekre szorúlni, lenézés, neveltség tárgya lenni. Amazok helyét józan ismeretek, de a költészetét, féllő, bizonyos

⁵⁵ Jankó János, Orbán Balázs és Bartók Béla beszámolóit e tárgyban lásd Hála 2014: 421–425, 450–461.

⁵⁶ Arany a maga irodalmi gyakorlatában is érzékeny volt erre, pályája kezdetén többször felmerülő szempont volt számára, hogy a poétikai kísérletezés, a közönség/közösség számára nem megfelelő epikus műfajválasztás (naiv eposz, tündérmese) neveltségessé váláshoz, marginalizációhoz vezethet: „Mi volna ha az ember népies hős költeményt írna? Szokatlan ugye e? de azért talán menne? ki nevetnék vele az embert?” (Természetesen itt magáról beszél, a feltételes mód és az *ember* általános alany az eltávolítást szolgálja.) „Félek az N. J.-né féle kritikától. Általában a szalontai kritikától félek. A hol *János vitézre* el mondják: »az is bolond, a ki az illyet kinyomatja«, ott *Toldi* nem várhat kedvező fogadtatást.” Mindkét levelet bizalmasához, Szilágyi Istvánhoz írta 1847. január 9-én, illetve április 2-án. Arany 1975: 42 és 79.

⁵⁷ A *civilisation* szó több helyütt is előfordult a recenzióban, ezt Arany mindig *polgárosodásként* fordította.

csinált, az irodalmi hangot affectáló modor foglalja el, épen úgy, mint népzeneünk már is sokat veszített eredeti zamatjából. Mentsük meg, a mit lehet. A Kisfaludy-Társaság oly központ, hová minden gyűjtés befolyhat; s az angol gyűjtő eljárása némileg irányadóul szolgál, hogyan kell a népmondák nyitjára akadni. Szerk.”⁵⁸

Ebből a gondolatmenetből az tűnik ki, hogy a mese vidéki, falusi közegben él, a parasztság sajátja. Ez ma evidenciának tűnik, pedig csak a 19. század második felében megalkotott népköltészet-koncepció tette azzá. Az 1860-as éveket megelőzően rögzített mesék Bécsben állomásozó katonák, kollégiumi diákok, vidéki nemesemberek, nemesasszonyok, suszterek, városi cselédek körében folyt mesélésről is tanúskodtak, vagyis a mesemondásnak sokkal kiterjedtebb társadalmi bázisa volt, amely később a parasztságra szűkült. A paraszti mesemondás lett a hiteles, valódi népmese, feltehetően azért, mert a parasztság kultúrája kényszerűen archaizáló (kulturális innovációktól elzárt) volt és ilyen értelemben idegen hatásoktól mentes, autochton kultúraként értelmezhető. Arany érvelése szerint az írásbeliség és a nyomtatott szövegek terjedése, a civilizáció kiterjedése veszélyezteti ezt a hagyományt: amennyiben ugyanis a földműveseknek hozzáférésük lesz ehhez, lecserélik a szájhagyományozott szövegeket és műfajokat, amellyel egyelőre kulturális önellátásuk keretében élnek, hiszen azért archiválnak egy idejétmúlt kulturális praxist, mert nincs hozzáférésük a magasabb presztízsű nyomtatott szövegekhez. Ismét megjelenik az elidegenítő attitűd: a lenézés, nevetség tárgyának lenni a megsemmisüléssel egyenértékű.

Az írásbeliség és a civilizáció kiterjedése *ebben az értelemben* tehát veszély, s az erre adott reakció a mentés. A mentés fogalma pedig azt is implikálja, hogy a veszélyeztetett entitás értékes, máskülönben érdektelen lenne veszélyeztetett mivolta és túl/továbbbélésének biztosítása is. Tehát a népmese egyfelől értéket képvisel, másfelől veszélyeztetettsége folytán menteni kell. Ez egy olyan érvelés, amely a 19. század végén kialakuló folklorisztika egyik evidenciává vált tétele lett, de a magyar társadalomban csak az 1840-es évek közepétől kapott nyilvánosságot, és vált a század utolsó harmadára széles körben elfogadottá; korábban nem volt az. A folyamatosan tartó „utolsó óra” típusú érvelés egyszerre bír agitációs és legitimációs erővel, hiszen amellet, hogy a mesék rögzítését és tanulmányozását értelmes és értékes tevékenységként fogja fel, konkrét felhívással is él a meseszövegek gyűjtését, archiválását és (remélhető) kiadását koordináló Kisfaludy Társaság mint intézmény megnevezésével annak igazgatójaként.

Arany János ezen kommentárja pár év múlva még szélesebb nyilvánosságot kapott, amikor az országos hatókörű népköltési gyűjtési felhívás érvrendszerébe illesztették be. Az első magyar népköltészeti antológiát a Kisfaludy Társaság adta közre Erdélyi János gondozásában (*Népdalok és mondák*, 1846–1848, I–III), s bár Erdélyi a szabadságharc bukása után saját gyűjtéseit és gyűjtőhálózatát felhasználva adott ki

---

⁵⁸ Arany 1968c: 67.

közmondás- és mesegyűjteményt (1851, 1855), amelyeket a *Népdalok és mondák* folytatásának tekintett, a Kisfaludy Társaság népköltészeti szövegyűjtést és -kiadást koordináló tevékenysége szünetelt az 1850-es években.⁵⁹ Gyulai Pál kezdeményezésére a Társaság 1860. október 25-i ülésén határozta el a tagok a népköltészeti gyűjtés folytatását, illetve azt, hogy az erre vonatkozó országos felhívást Gyulai fogalmazza meg és tárja a társaság elé. A felhívást Gyulai azonban nem tudta időben elkészíteni, és haladékokat kért, Arany 1861 februárjában levélben kereste meg ez ügyben.⁶⁰ Arany János tehát a *Nyugot-felföldi népmondák*hoz fűzött szerkesztői jegyzetében 1861 januárjában a felhívás közelgő elkészülte és közzététele tudatában kívánt nyomatékokat és útmutatót adni a népköltészeti (és különösen a népmese) gyűjtéshez.

Végül csak 1863 májusában vitatta meg a Kisfaludy Társaság azt a felhívást, amely 1863 augusztusában Greguss Ágost, a Kisfaludy Társaság titkára nevével került nyilvánosságra, bár a szöveget minden bizonnyal Gyulai Pál írta.⁶¹ A felhívás záró szakaszában olvasható (jelöletlenül) Aranynak a *Nyugot-felföldi népmondák*hoz fűzött szerkesztői jegyzete, a következő hivatkozással: „Igazán monda a minap egyik tagtársunk, hogy ami nyugoti Európában kezd kivétel lenni, az nálunk még rendes dolog.” Eltekintve néhány szónyi eltéréstől (így például hogy Arany 1861-es kommentárjában *Anglia* szerepelt, itt pedig kiterjesztve *nyugoti Európa*, Aranynál *minden falu*, itt megszorítással *minden félrebb eső falu*, végül pedig *népzenénk* helyett *népmesénk*) a felhívás (az angol gyűjtő példamutató módszerére vonatkozó utolsó fél mondat kivételével) teljes egészében tartalmazta Arany kommentárját mint erős záró érvet, majd praktikusán azzal zárult, hogy a gyűjtők díjazásának módjáról (helyesebben annak hiányáról) szólt.

A Kisfaludy Társaság gyűjtési felhívására beérkezett szövegekből azután 1872-ben jelent meg az első kötet a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában, amelynek szerkesztője Gyulai Pál és (a prózafolklóré, így a meséké) Arany László lett. Szerkesztői előszavukat (anélkül, hogy hivatkoztak volna rá), szintén Arany János e kommentárjának rövidített változatával zárták, a gyűjtés és a mentés sürgető voltára hívva fel a figyelmet, akárcsak 1941-ben Ortutay Gyula, amikor az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény megjelenésakor szorgalmazta a folklórgyűjtés kiterjesztését.⁶²

A *Nyugot-felföldi népmondák* című szövegnek a mesemondás illetve a mesegyűjtés jelentőségének és módjának tudatosítása mellett van egy további, kevésbé hangsúlyozott, ám figyelemre méltó aspektusa. A *Szépirodalmi Figyelő*ben közzétett közlemény második

---

⁵⁹ Domokos 2015: 269–274.

⁶⁰ „S való biz a! Hát a Kisfaludy-Társaság mit vétett? Az a felhívás a népdalok ügyében nem volna még kész?” Arany János Gyulai Pálhoz, 1861. február 13. előtt. Gyulai 1961: 439.

⁶¹ Gyulai 1961b: 617–620. A szöveg dátumozása: 1863. július 30. A felhívás egy korábbi (tartalmilag szinte teljesen megegyező) változatát Greguss véleményezésére Erdélyi Jánosnak küldte el 1863. július 2-án, ezt a szöveget és Erdélyi megjegyzéseit lásd Erdélyi 1962: 314–318 és 319.

⁶² Ortutay 1941.

része ugyanis befejezőként egy teljes szöveget tartalmaz Campbell gyűjteményéből,⁶³ egy mesét, amely arról szól, egy Farquhar nevű marhapásztor hogyan tett szert egy fehér kígyó elfogyasztása révén különleges képességekre, hogyan tudta meggyógyítani a királyt, hogyan nyerte el a király leányát és rengeteg földet (szigetet). Stigant a szöveget az Atheneumban Campbell gyűjteményéből idézte mutatványként. Arany János ezt a szöveget is nagy hűséggel fordította, és az, *ahogyan* fordította, nagyon tanulságos, mert eltért a Gaal György, illetve Erdélyi János gondolata korábbi magyar népmese-gyűjtemények elbeszélő stílusától.⁶⁴ (A mesemondás fordulatainak hiteles írásbeli visszaadása az egyik fő kérdése lesz majd a Merényi-féle mesegyűjteményről írott bírálatának.)

Ily módon tehát a skót balladák mellé Arany Jánostól egy skót mese fordítása is társul, talán nem függetlenül a skót költészet és az Osszián-kultusz hatásától sem.⁶⁵ A külföldi népmesék magyar fordításának közzététele Arany szerkesztői koncepciójának része lehetett, hiszen a Szépirodalmi Figyelőben Gyulai Pál egy spanyol népmesegyűjteményről írott bírálatát mutatványként szintén mesefordítással zárta 1862-ben,⁶⁶ Kazinczy Gábor pedig 1863–1864 folyamán a Koszorúban tett közzé szerb, szamojéd és finn népmesefordításokat.⁶⁷

Eredeti népmesék

Arany János a Merényi László *Eredeti népmesék* című, kétkötetes népmesegyűjteményéről szóló bírálatát 1861 novemberében négy részletben tette közzé a Szépirodalmi Figyelő „Belirodalom” rovatában. A mesegyűjtemény 1861 kora őszen jelenhetett meg,

---

⁶³ Campbell 1860: II. 361–364. XLVII. *Fearachur Leigh. From Sutherland.* (A mesegyűjtés adatait tartalmazó táblázatban: *Stories about Serpents, etc. Various sources*)

⁶⁴ Összehasonlító szövegrészletek: Gulyás 2016: 537–538. Gaal és Erdélyi meséinek (szerinte) nem eléggé népies és nem eléggé naiv stílusát 1862-ben Gyulai Pál kritizálta, lásd 75. lábjegyzet.

⁶⁵ Hász-Fehér 2004; RuttKay 2016. Vö. a *Zandirhám*-ról írott bírálat következő soraival: „A monda évszázadok során történelmi meggyőződésé, nemzeti hitté változott: innen az eposz roppant hatása és népszerűsége. — Hogy újabb példát említsek, Ossziának minden bűbája elvesz, mihelyt fölteszszük, hogy az Macpherson koholmánya; hogy Ossian meg hős atyja Fingal, hős fia Oscar, légi káprázat s a bárdok éneke felhős Caledoniában, ha zengett is valaha, elzengett örökre, viszhang nélkül, nyomtalanul. A mű ugyanaz, de mily különböző a hatás! Ily fontos lévén, hogy az eposz a nemzetnek, melyre hatni akar, ne csak jelleme, szokásai s erkölcsében, hanem történelmi s hagyományos emlékeiben is gyökerezzen: nem ok nélkül törekedett szerzőnk megadni hősköteményének azt, a mit én *eposzi hitelnék* szoktam nevezni.” Arany 1968a: 11.

⁶⁶ Gyulai 1961a: 79–80., 637–638. Gyulai több, verses „népmesét” is közzétett a *Szépirodalmi Figyelő*ben, ezeket Arany János az anyanyelvi gyerekirodalom megteremtése érdekében is kifejezetten támogatta, akárcsak Gáspár János tevékenységét. Domokos 2015: 241–264.

⁶⁷ Domokos 2015: 166–172, 461–462.

a Szépirodalmi Figyelő szeptember 19-i számában⁶⁸ az „Új könyvek” rovatban már szerepelt a mű bibliográfiai leírása,⁶⁹ majd folyamatosan a folyóirat további számaiban, bár a cím után az „ára?” kifejezés ismételt felbukkanása arra utalhat, a szerkesztőségnek ekkor még nem volt példány a birtokában. A hiány helyén az 1861. október 10-i számban már konkrét adat állt (2 ft), és Domokos Mariann Merényi László folklorisztikai munkásságára vonatkozó kutatásaiból azt is tudjuk, hogy az *Eredeti népmesék* egy példányát Merényi Arany Jánosnak dedikálta, és hogy e dedikált kötetben több mint száz ceruzás jelölés illetve széljegyzet található, amelyek megegyeznek az Arany-féle bírálatban kiemelt szöveghelyekkel.⁷⁰ Arany János tehát, amikor terjedelmes bírálatának első részét a november 6-i számban közzétette, igen hamar és igen alaposan reflektált egy népmese-gyűjtemény megjelenésének tényére – márpedig ez 1861-ben a magyar kultúrában korántsem volt magától értetődő reakció.

Arany ezen szövege ugyanis – még mielőtt érvelésével és hatásával foglalkoznánk – korai példája a magyar népmese-gyűjteményekre vonatkozó reflexióknak. A mese az elit-kultúra színtereire, a nyomtatott nyilvánosság médiumába meglehetősen későn, és más népköltészeti (szóbeliségben hagyományozódó, esztétikai értékkel felruházottnak tekintett) műfajokhoz képest nehezen került be, a népköltészeti szövegek közléseiben, gyűjteményekben és az azokra vonatkozó értelmező diskurzusban egyaránt másodlagos szerepet játszott. Ennek megfelelően Arany bírálatának megjelenéséig mindösszesen hat magyar népmese-gyűjtemény volt ismert, és mint láttuk, egyetlen értekezés született a magyar népmesékről. Szórványos ismertetéseken túl⁷¹ a mesegyűjteményekre vonatkozó recenzió műfaját tulajdonképpen Ipolyi Arnold honosította meg, aki az 1850-es évek közepétől előbb Erdélyi János, majd Gaal György mesegyűjteményéről írt alapos bírálatokat. A mese triviális műfaj volt, s az azzal való foglalkozás is annak minősült, ezért Ipolyi vagy Arany bírálatai a népmese legitimációjaként is érthetők: akármilyen konkrét kritikát is fogalmaznak meg tételesen egy-egy gyűjtemény kapcsán, maga a megírás és a megjelenés ténye azon az előfeltevésen, sőt, kifejtett érven alapul, hogy a mese kulturális jelentőséggel bír és érvényes téma.

---

⁶⁸ Szépirodalmi Figyelő 1861. I. évf. 46. sz. 736.

⁶⁹ További megjelenése az „Új könyvek” rovatban: 47. sz. (1861. szeptember 26.) 752., 48. sz. (október 3.) 768., 49. sz. (október 10.) 784., 52. sz. (október 31.) 832. Ezzel egyidejűleg a Hölgyfutárban és az Anyák lapjában mutatvány-szövegek láttak napvilágot Merényi mesegyűjtéséből. Lásd Sándor 1977; Domokos 2015: 199–203. Ehhez hozzátehetjük, hogy a Vasárnapi Ujság már 1861 tavaszán (vagyis még a megjelenés előtt) közölt mutatványt Merényi gyűjteményéből, a *Kilinkó* c. mesét (Vasárnapi Ujság 8. évf. 9. sz. 1861. március 3.), a következő szerkesztői kommentár kíséretében: „Merényinek »Eredeti népmesék« című érdekes munkájából, mely Heckenast G. kiadóhivatalában maholnap meg fog jelenni. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.”

⁷⁰ Domokos 2015: 197.

⁷¹ Szerényi 1823; Szalay 1830; N. N. 1825, 1838.

Mivel tehát Arany János népmese gyűjteményéről írott bírálata egy viszonylag új diszkurzív műfaji hagyományhoz kapcsolódott, kiindulásként érdemes lehet azt is szemügyre venni, miként kapcsolódott az előzményekhez.

Ipolyi Arnold egy évvel a *Magyar Mythologia* megjelenése (1854) utáni évben, a Magyar Sajtóban tette közzé az 1855 őszi *Magyar népmesék* címmel megjelent, Erdélyi János szerkesztette gyűjteményről szóló ismertetését. Az Arany-bírálat terjedelmének mintegy felét kitevő írás első fele programbeszéd a mese gyűjtés és mesekiadás jelentőségének tudatosítása érdekében – mivel ez a jelentőség az 1850-es évek derekán sem volt magától értetődő. A Grimm testvérek mese- és mondagyűjteményeit behatóan ismerő, Jacob Grimm ősvallás-rekonstrukcióját pedig útmutatásként követő Ipolyi összehasonlító európai szemléletmódja szerint éppen a nemzeti hagyományként azonosított népköltészet az, amely egy nemzetközi kulturális kontextusban eredeti (autonóm) innovációként értelmeződhet. Ez szemléletbeli fordulat volt a mese megítélésének hazai történetében is: a közönségesen jelenvaló trivialitást értékes egzotikumként volt képes láttatni, amikor rekontextualizálta azt egy eltérő kulturális közeg értékpreferenciáit közvetítve. Ipolyi Erdélyi János kezdeményező szerepét emelte ki a népköltészeti szövegkiadás és -értelmezés terén (*Népdalok és mondák*), valamint e kezdeményezés sikertelen voltát, amennyiben követőkre nem talált. Majd egyenként mutatta be az Erdélyi kiadta meséket és sorolta fel a szövegek általa ismert variánsait az európai és magyar népmese gyűjteményekből valamint népkönyvekből, mivel egy ilyen apparátus hiányzott a kötetből, holott felfogása szerint elengedhetetlen lett volna a mesekiadás tudományos vizsgálatához.⁷² A bírálat végezetül az Erdélyi közölte szövegek hitelességét és a narráció módját érintette – ami majd Arany János mese gyűjtemény-bírálatában az egyik legfőbb és a legterjedelmesebb szövegrészt eredményező szempont lett hat év múlva. Ipolyi egyfelől nagyra értékelte Erdélyi szöveggondozói munkáját a szövegek hitelessége szempontjából, másfelől ugyanakkor úgy vélte: a hiteles szövegjegyzés nem mehet a narráció rovására. Vagyis a dokumentációs cél nem sértheti a meseszövegek esztétikumát; ezt a két szempontot össze kell egyeztetni, és ez nem sikerült Erdélyinek.⁷³

⁷² A jegyzetanyag beillesztése a Grimm testvérek újítása volt a *Kinder- és Hausmärchen* első kiadásaiban, és a továbbiakban a népmese gyűjteményeket (mivel azok felfogásuk szerint nem pusztán szórakoztató irodalomnak tekinthetők) ilyen jegyzeteknek kellett volna kísérniük. Amikor 1872-ben Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében elindult a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, ott már ilyen jegyzetapparátus társult a szövegekhez és ez lett a tudományos igényű népmesekiadási gyakorlat normája évtizedekig.

⁷³ Hasonlóan vélekedett Gyulai Pál is 1862-ben: „Erdélyi gyűjteményében már jobb az elbeszélés [ti. Gaal és Mailáth meséihez képest – G. J.], élénkebb folyékonyabb, magyarosb, de még sem eléggé egyszerű. Aztán hiányzik belőle valami, mit bajos megmagyarázni: a könnyed haladás, a keresetlen naivitás varázsa, a természetes fordulatok, a csak oda vetett, de annál jellemzőbb rajz, a hangulat bizonyos zavartalan egysege, a nyelv pongyola bája, szeszélye, festőisége, s önkénytelen sajátossága.” Gyulai 1862.

„Mi a közlött mesék előadását, alakját, nyelvbéli szerkezetét illeti, látni, hogy a szerző nemcsak a népies valódi helyes hangot eltalálni törekedett, de hogy nagyobbára az előtte álló feljegyzést szorosan és változatlanul követte. Mit a mily lelkiismeretes hűséggel szem előtt tarthatni ohajtok, hogy mégis nem oly kizárólag, hogy annak darabos töredékes voltát ott mindenütt megtartandónak vélem, hol az elbeszélést homályossá, sokszor kelletlenné teszi. Ily darabosnak találok például különösen a IV. számot,⁷⁴ mert a kinek ebben tapasztalása van, jól tudja, hogy a népies elbeszélőhöz nehézkes töredezett előadásánál hallgatósága nem egyszer intéz a mese folyamában felvilágosítást követelő kérdést, hol egyetmást nem értett, mit azután az elbeszélő folytonos ismétlései pótolnak, de mit a kiadásban a könnyű elbeszélő műforma által kell eleve elkerülni.”

Ipolyinál is felmerült tehát a mediális váltás kérdése, amely Arany érvelésében majd központi szerepet kap: a szóbeliségben elhangzó szöveg, amely a hallgatósággal együtt formálódik, olyan elemeket tartalmazhat, amelyeket a lineárisan olvasott és az olvasó által megszabott tempójú, megszakítható és visszakereshető befogadás során redundánsnak bizonyulnak, és amelyeket ezért az írott szövegből Ipolyi elhagyni javasolt. Ez egy teljesen más jellegű hitelesség-felfogás volt, mint amelyet a 19. század végén intézményszerű folklorisztika kidolgozott.

Három év múlva Ipolyi az *Új Magyar Muzeum* hasábjain tett közzé kritikát Gaal György népmese-gyűjteményéről.⁷⁵ Gaal 1822-ben 17 szöveget jelentetett meg németül Bécsben, a *Mährchen der Magyaren* című kötetben, a magyar nyelvű kézírathagyatékából Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc három kötetben összesen 53 mesét adott ki. Az első két kötet 1857-ben látott napvilágot (ezekről szólt Ipolyi bírálata), a harmadik 1860-ban. Ipolyi az Erdélyi-gyűjteményről írott recenziója folytatásának tekintette ezt a bírálatot, érvelésének menete is ahhoz kapcsolódott, illetve ahhoz hasonló felépítésű volt. Az első rész a mese kulturális jelentőségéről, illetve e felismerés honi hiányáról szólt ismételten: „Napról napra lessük, mikor fognak már valahára népmeséink és mondáink a köznép ajkáról felszedve, a gyermekszobák és fonóházak küszöbét átlépve, irodalmunk sajtájtává válni!? Úgy látszik mind hasztalan!” Ipolyi kárhóztatta a szórványos és igénytelen népmese-közléseket („szedett-vedett holmi, melyen az ismeretnek semmi látszata”), majd az összehasonlítás (és talán a versenyszellemtől is motivált nemzeti önérték felkeltése) érdekében követendő példaként említette („pirulás ide pirulás oda”) a német mesegyűjtemények mellett az erdélyi szász, a felvidéki szlovák és a bánáti román mese- és mondagyűjteményeket (Haltrich, Müller, Schott, Rimauski munkáit), amelyek a meseértelmezés Grimmi-i paradigmája nyomán jöttek létre. A mese iránti közönyt a magyar kultúrában már nemcsak intellektuális, de morális szempontból is hibáztatta („sajnosnak s megrovandónak tartom, és nyilván főbenjáró dolognak itélem

---

⁷⁴ Az elátkozott király kisasszony c. mesére utal Ipolyi.

⁷⁵ Ipolyi 1858.

azon egykedvűséget és léhaságot, melylyel ezen szellemi érdekek iránt viseltetünk”).⁷⁶ A bíráló második részében Ipolyi a már ismert módon jegyzetekkel látta el a kiadott meséket. A bírálatot újabb sürgetéssel zárja: „S azért is, még egyszer s ismét legyen mondva, hogy a szak-avatott tüzetes gyűjtés csakugyan idején volna véglen, nehogy már is későn érkezzék maholnap!”

Ipolyi Arnold megszólalásának, mesegyűjteményekről szóló bírálatának van egy talán rejtettebb kontextusa is, amelyre csupán utalt a bírálatokban: az a körülmény, hogy ő maga is rendelkezett kézíratos mesegyűjteménnyel, sőt, ekkor, az 1850-es évek második felében, ő volt az, aki (jelenlegi ismereteink szerint) a legnagyobb hazai népmesekorpuszsal bírt.⁷⁷ Ezt ősvallási monográfiája megírásához, a színhagyomány forrásainak összeállításával, gyűjtőhálózata révén hozta létre, így az Arany által is használt *Magyar Mythologia* folytonos utalásokat és példákat tartalmazott mesékre vonatkozólag is.

Arany János ilyen előzmények után tette közzé bírálatát, amelyet a 19. század vége óta a folklorisztikai szakirodalom olyan etalonnak tekint, amely rögzítette a mesegyűjtés és mesekiadás normáit, és a stilizált szövegjegyzésekhez képest előrelépést jelent a hiteles szövegjegyzés felé, másfelől diszkriminálta az ezeket a normákat megsértő gyűjtőt, ez esetben Merényi Lászlót.⁷⁸

A bíráló a színhagyományozás és az írásbeliség mechanizmusainak szembeállításával indul, ezúttal kifejezetten a szóbeli kultúra *közösségi* jellegének implikációira összpontosítva. A *szolidaritás*, amely a recenzió bevezető részének központi fogalma, a *Naiv eposzunk* érveléséhez kapcsolja ezt a szöveget. „Ama solidaritás, mely hajdan az elbeszélő és hallgatói, az énekmondó és közönsége, a mester és tanítvány közt fenállt vala, meglazúlt, csaknem elenyészett s egy más viszonynak engede helyet, annak, mely az egyedül activ író s egészen passiv olvasója között van. [...] Segítette pedig az összes nép a költőt nemcsak az által, hogy mondákban, apróbb énekekben fölkinccselte számára mindazon anyagot, melyekhez a nép érzése kiválóbban ragaszkodik – melyeken az legörömelebb járta vala képzeletét, melyekre nézve tehát az énekszerző biztos lehetett, hogy elevenen érdeklék hallgatóit – hanem azon ellenőrzés által is, melyet a nép e költemények elfogadása, továbbadása közben gyakorolt. Míg napjainkban akármilyen silányság útát lelhet

---

⁷⁶ A mese iránti érdektelenség és a mese mint könyvpiaci termék eladhatatlansága kapcsán éppen az egyik szöveggyűjtő, egyben az *Új Magyar Múzeum* szerkesztője, Toldy Ferenc fűzött megjegyzést Ipolyi cikkéhez: „Teljes, ha a közönségnek is úgy fog tetszeni. Sajtó alatt van ugyan egy harmadik kötet, de buzgó kiadónk, Pfeifer Ferdinánd úr, eddigi vesztésegei után e különben nem nagy vállalatnál, nem kívánhatjuk, hogy még tovább vigye azt, ha a hazai előmenetelt s a népi elemek becsét szájokban hordozó hazafiak vásárlás és ajánlgatás által nem *tesznek* valamit az ügyben. T. F.” Toldynak erre vonatkozólag évtizedes tapasztalata lehetett, hiszen ő volt az aki Mailáth János Kazinczy Ferenc fordította meséinek próbált kiadót keríteni az 1820-as évek végén, sikertelenül. Gulyás 2006: 511–515.

⁷⁷ Ipolyi 2006; Domokos 2015: 137–160.

⁷⁸ A szakirodalom és a minősítések összegzése és kritikája: Gulyás 2010: 35–36; Domokos 2015: 192–193.

a sajtóba, vagy legalább írott betű segítségével fönmaradhat, mint örökös hiba: ama folyók partjain, tábori tüzeknél, sátor vagy isten szabad ege alatt hallgató nép visszaútasítá, ami nem életre való: s ha mit elfogadott, kellett abban lenni valami derekasnak, méltónak, hogy emlékezetbe vésse, tovább adja, firól-fira örökítse.”⁷⁹

Az interaktív szóbeli előadás tehát az egész érintett közösséget involválja, összefogja. A költő (előadó) és közönsége közötti visszacsatolás azonnali és közvetlen. Mivel az alkotás performatív módon nyilvánulhat meg és így osztható meg, ez előfeltételezi előadó és közönsége fizikai közelségét, az együttléte. A recepció egyidejűsége és közvetlensége eltünteteti a szerző és közönsége közötti térbeli és időbeli távolságot, a közönség pedig befolyásolni, alakítani tudja az előadást, ily módon közös alkotás jön létre. Ugyanezért viszont nincsen szükség a harmadik szereplőre, a közvetítőre, a kritikusra, az értelmezőre, hiszen az előadás aktuusa és annak befogadása maga is értelmezés gyanánt működik. Arany a hagyományozás ellenőrző funkciója kapcsán tulajdonképpen a közösség preventív cenzúráját írta le.⁸⁰ A szóbeli létmód folyamánként a közösség azt tartja fent emlékezetében, ami számára jelentéssel és jelentőséggel bír. Az alkotás tehát a szóbeli kultúrában minden tekintetben együttléten alapuló közösségi folyamat és cselekedet. Ez ideáltipikus szituáció lehetett Arany számára. A *Toldi* első sorai is ezt a helyzetet idézik meg: „Mint ha pásztorútz ég őszi éjszakákon, / Messziről lobogva tenger pusztaságon.” A pásztorútz körüli esti mesemondás, történetmesélés az egyik legjellegzetesebb narrációs helyzet volt; az izolált férfiközösségben a napi munka végeztével, a csönd és a félhomály biztosította a fikció iránti zavartalan figyelmet. Már az egyik legelső magyar mesegyűjtemény jegyzeteiben megjelenik mint magyar sajátosság, a pásztorútz körüli mesemondás,⁸¹ amely idővel szinte toposzá vált.⁸²

A szájhagyományozás közösségi jellege iránti vágy (hiszen a szolidaritás ellenpontja a magány és a részvétlenség) tűnik ki azokból a sorokból, amelyek e szóbeli kultúra elsorvadásáról szólnak, és ezen a ponton jelenik meg a mese mint e közösségi alkotásmód még élő megnyilvánulása a kortárs társadalomban: „E szolidaritás a költő és hallgatói közt ma már csak a nép alsóbb rétegeiben áll fenn, s kötött alakú elbeszélésben nálunk

⁷⁹ Arany 1968d: 326.

⁸⁰ Jakobson-Bogatirev 1969. Takáts József ezt az összefüggést Arany szokásjogi habitusából (vagy pedig a Savigny-féle jogkeletkezési elmélet adaptációjából) vezette le. Takáts 2002: 312. Arany összes, fentebb bemutatott írása azt tanúsítja, milyen, a korban szokatlan érzékenységet tanúsított a szövegek szóbeli/írásbeli létmódjának következményei iránt, és milyen világosan és plasztikusan (és, azt hiszem, nosztalgikusán) írta le a szóbeliség mechanizmusait – akkor, amikor főállású szerkesztőként és a Kisfaludy Társaság igazgatójaként a nagyvárosba kerülve mások írásbeli szövegeit gondozta, szerkesztette, fordította, ismertette és adminisztrálta.

⁸¹ „Die Märchen, die in anderen Landern blos in den Spinn- und Kinderstuben bis auf uns're zeit erhalten worden, sind in Ungarn vorzüglich auf der Vorhut, bei Wache- und Hirtenfeuern, in den nächtlichen Feldarbeiten dem Untergang entzogen worden.” Mailáth 1825: 279.

⁸² A pásztorok mesemondására vonatkozó néprajzi szakirodalom tanulságairól lásd Gulyás 2010: 257–262.

csupán egy-két balladaszerű költeményre szorítkozik. De folyvást él, szemünk láttára működik az elbeszélés ama prózai nemében, melyet összefoglaló nevezettel népmesének vagy egyszerűen mesének szoktunk mondani. Az, a mi e mesék keletkezése, élő ajkon továbbadása, hely, idő, körülmény szerinti módosulásai, majd csonkább, majd teljesebb idomban megjelenté körül véghez megy, rokon fogalmat nyújt ahhoz, mely szerint a régi eposz származott, terjed s folyton virágzik vala, azon különbséggel, hogy a kötött forma biztosabb támaszt adott az emlékezetenek s így a költemény nem volt a sokszor ügyetlenebb elbeszélő csonkításainak kitéve annyira, mint a népmese. De másrésről semmi sem gátolta, hogy a kinek elevebb képzelet, nagyobb elbeszélő, alakító tehetség adatott, ne módosítsa, teljesebb, épebb szerkezetűvé ne tegye az elődétől nyert hagyományt; s így a fejlődés folyama (processus) egészben az ár és apály változatos játékát tünteté föl.”⁸³

Ezen érvelés szerint a *mesemondás* tanulmányozása az eposz egykori közösségi alkotásmódjának megértéséhez vezethet el. Emellett a szóbeliségből fakadó szükségszerű variabilitás kiemelésével az egyéniség alkotó szerepét és lehetőségeit is felvillantotta Arany – ismét csak megelőlegezve egy, a mesekutatásban az 1930-as/1940-es években jelentkező szempontot. Mindez együttesen indokolta tehát a mese jelentőségét, és ennek értelmében a mese és a mesélés dokumentálásának relevanciáját.

E bevezető után tért rá Arany Merényi László mesegyűjteményének értékelésére. Ennek kapcsán először is, számtalanszor idézett és hivatkozott bekezdéseiben, a „jó mesegyűjtő” ismérveit foglalta össze, amelyek közül a legfontosabb, hogy a mesegyűjtőnek kiemelkedő mesemondó kompetenciával kell rendelkeznie. Ez teszi lehetővé számára azt, hogy a mesegyűjtés során elhangzott variáns esetleges problémáit korrigálni tudja. E felfogás mentén vizsgálja és korrigálja Arany is Merényi szövegeit bírálatában. Ez egy teljesen más textualizáció-értelmezés, mint az, amely majd a folklorisztika tudományá válásával jön létre a 19. század végén, és amelynek alapvető normája, hogy a gyűjtő feladata az egy adott alkalommal elhangzó variáns lehetőség szerint legpontosabb dokumentálása. A dokumentálás összekapcsolása esztétikai jellegű szövegmódosítással nem megengedhető beavatkozás, az ilyen művelet megfosztja a szöveget hitelességétől.⁸⁴

A Merényi közreadta mesékre vonatkozó elemzés tételes vizsgálata önálló tanulmányt érdemelne. Itt most csupán ezen elemzés néhány vonását emelem ki. Az egyik ezek közül, hogy a bírálatból teljesen világos, hogy Arany János meseismerete gazdag és árnyalt volt. Ez a tudása egyrészt a publikált meseszövegek ismeretéből fakadt (melyekre több ízben hivatkozott), másrészt viszont közvetlen élményekből származhatott. Több, általa ismert mesei szüzsét is felidézett a recenzióban, és visszatérő fordulatok utaltak a mesemondás/

---

⁸³ Arany 1968d: 327.

⁸⁴ Más kérdés, hogy a norma és a gyakorlat nem álltak összhangban, ennek egyik legjellegzetesebb esete Benedek Elek meséinek diszkreditálása majd „rehabilitálása” a magyar néprajztudományban. Gulyás 2011.

hallgatás tapasztalatára („sokszor hallottam mesében”, „előttem is ösmert”, „magam is emlékszem nemcsak egyes mesékre”, „fülemben hangzik” stb.). Másfelől a Henszlmann Imre által kialakított műfaji kategóriák rendszerét (amelyet a *Széptani jegyzetek*ben maga is követett) kibővítette (pl. hiedelemese, csalímese, hangutánzó mese) és új, árnyaltabb klasszifikáció kidolgozását javasolta. Felhívta a figyelmet a mesekezdő- és záró formulák jelentőségére csakúgy, mint a mnemotechnikai funkcióval bíró ismétlésekre és fokozásokra. Az elemzés fő szempontja pedig az volt, hogy beszél-e, vagy inkább, helyesen beszél-e a gyűjtő a mese nyelvét. Ennek kapcsán szintén önálló vizsgálatot érdemelne a Merényi-bírálat összevetése Arany László népmese gyűjteményével, amely 1862 kora nyarán jelent meg, és amely Arany Jánosné Ercsey Julianna és Arany Juliska meseszövegei nyomán a *cselekmény* menetét illetően a kéziratokat követte, ugyanakkor a *narráció* tekintetében erőteljesen módosította azokat.⁸⁵ Hasonlóképpen érdemes lenne összevetni Arany János bírálatát Arany László *Magyar népmeséinkről* című tanulmányával is, mert számos párhuzamot lehet felfedezni a két szöveg között.⁸⁶

Források

Arany 1962a: ARANY János, *Naiv eposzunk* = ARANY János Összes Művei, X: *Prózai Művek, 1*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962, 265–274.

Arany 1962b: ARANY János, *Széptani jegyzetek* = ARANY János Összes Művei, X: *Prózai Művek, 1*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962, 532–565.

Arany 1968a: *Dózsa Dániel: Zandirhám* = ARANY János Összes Művei. XI: *Prózai Művek, 2*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 7–13.

---

⁸⁵ Egy példa: Arany János Merényi jól sikerült megoldásai között (melyek „a népi élet, nyelv, előadási mód ismeretéről tanuskodnak”) sorolja fel a következő frázist: „egész birodalmából összegyűjtötte a házasulandó grófokat, hercegeket, bárókat, hírneves vitézeket, urakat, úrfiakat, válogatott cigánylegényeket és hosszúsüveges, kankós tótokat”. Ez a fordulat megjelenik Arany László *Ráadó és Anyicska* című kiadott meséjében, de hiányzik az annak alapjául szolgáló kéziratból, amelyet Arany Jánosné jegyzett le, tehát utólagos betoldás.

⁸⁶ Ilyen összehasonlítások a hagyományközösségi paradigma érvényesülése illetve a verstan terén: Korompay 2002. Arany László tanulmányának koncepciójáról: Domokos 2010.

- Arany 1968b: ARANY János, *Régi dán balladák* = ARANY János *Összes Művei, XI: Prózai Művek, 2*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968, 20–25.
- Arany 1968c: ARANY János, *Nyugot-felföldi népmondák* = ARANY János *Összes Művei, XI: Prózai Művek, 2*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968, 65–73.
- Arany 1968d: ARANY János, *Eredeti népmesék* = ARANY János *Összes Művei, XI: Prózai Művek, 2*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968, 326–342.
- Arany 1968e: ARANY János, *Népiességünk a költészetben* = ARANY János *Összes Művei, XI: Prózai Művek, 2*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968, 380–382.
- Arany 1975: ARANY János *Összes Művei, XV: Arany János levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975.
- Arany L. 1867: ARANY László, *Magyar népmeséinkről*, Budapesti Szemle, 8. köt., 1867, 25–27. sz., 40–66, 200–228.
- Bitnitz 1827: BITNITZ Lajos, *A' magyar nyelvbeli előadás' tudománya*, Pest, 1827.
- Campbell 1860: CAMPBELL, J. F., *Popular Tales of the West Highlands*, Orally collected, with a translation, I–II, Edinburgh, 1860.
- Dugonics 1820: DUGONICS András, *Magyar példabeszédek és jeles mondások*, II, Szeged, 1820.
- Erdélyi 1962: ERDÉLYI János *Levelezése, 2*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, 1962 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 3) Bp.
- Gyulai 1862: GYULAI Pál, *Eredeti népmesék: Összegyűjt. Arany László*, Budapesti Szemle, 15. kötet, 1862, 50. sz., 386–392.

Gyulai 1961a: GYULAI Pál, *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, KOM-LÓS Aladár, Bp., 1961 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 5).

Gyulai 1961b: GYULAI Pál *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. SOMOGYI Sándor, Bp., 1961 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 4).

Henszlmann 1847: HENSZLMANN Imre, *A népmese Magyarországon*, Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847 (1.) II. félév, 6. sz. (aug. 8.) 81–86, 7. sz. (aug. 15.) 100–106, 8. sz. (aug. 22.) 117–122, 9. sz. (aug. 29.) 133–141, 10. sz. (szept. 5.) 152–156, 11. sz. (szept. 12.) 164–172, 12. sz. (szept. 19.) 181–188, 13. sz. (szept. 26.) 200–207, 14. sz. (okt. 3.) 213–220, 15. sz. (okt. 10.) 228–236, 21. sz. (nov. 21.) 321–324, 22. sz. (nov. 28.) 346–349, 23. sz. (dec. 5.) 361–366, 24. sz. (dec. 14.) 379–380.

Henszlmann 1978: HENSZLMANN Imre, *A népmese Magyarországon = Folklorisztikai tudománytörténet: Szöveggyűjtemény, I: 1840–1900*, szerk. DÖMÖTÖR Tekla, KATONA Imre, VOIGT Vilmos, Bp., 1978, 246–321.

Ipolyi 1854: IPOLYI Arnold, *Magyar mythologia*, Pest, 1854.

Ipolyi 1855: IPOLYI Arnold, *Erdélyi János: Magyar népmesék*, Magyar Sajtó, 1855, I., 82. sz.

Ipolyi 1858: IPOLYI Arnold, *A magyar népmeseügy s különösen Gaal György mesegyűjteménye*, Új Magyar Múzeum, 1858(8.), 413–424.

Ipolyi 2006: *Tengeri kisasszony: Ipolyi Arnold kéziratossal folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*, s. a. r. BENEDEK Katalin, Bp., 2006 (Magyar Népköltészet Tára, 6).

Jókai 1856: JÓKAI Mór, *A magyar nép adomái*, Pest, 1856.

Jókai 1992: JÓKAI Mór *Összes Művei, Adomák 1: Az önkényuralom adomái, I, 1850–1858*, s. a. r. SÁNDOR István, Bp., 1992.

Magyar Népmesekatalógus, I–X, főszerk. KOVÁCS Ágnes, MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp., 1982–2001. (MNK)

- Mailáth 1825: MAILÁTH, Johann Grafen von, *Magyarische Sagen und Maehrchen*, Brünn, 1825.
- N. N. 1825: N. N., *Johann Grafen Mailath Magyarische Sagen und Märchen*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, 1825, 468–471.
- N. N. 1838: N. N., *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen von Johann Grafen Mailath*, Literaturblatt, No. 12. (30, November 1838), 481.
- Szalay 1830: SZALAY László, *Észrevételek a' Muzarion' III. és IV. kötetéről*. Pesten, 1830.
- Szerényi 1823: SZERÉNYI Vilmos [SZENTMIKLÓSSY Alajos], *Külföldi Literatura: Märchen der Magyaren, bearbeitet, und herausgegeben von Georg von Gaal*, Tudományos Gyűjtemény, 1823(1.), 118–120.
- Szvorényi 1851: SZVORÉNYI József, *Ékesszólástan vezérletül a' remekírók' fejtegetése- 's a' szép-írásművek' kidolgozásában*, Eger, 1851.
- Uther 2004: UThER, Hans-Jörg, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction, II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales, III: Appendices*, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia, 2004 (Folklore Fellows Communications, No. 284–286). (ATU)

Hivatkozott irodalom

- Csörsz Rumen 2009: CSÖRSZ RUMEN István, *Arany dalgyűjteményének debreceni kapcsolataihoz: K. R. gyűjteménye = Aranyozás: Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*, szerk. FÓRISZ Gergely, Bp., 2009, 180–201.
- Dávidházi 1994: DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikusi öröksége*, Bp., 1994.
- Domokos–Gulyás 2009: DOMOKOS Mariann, GULYÁS Judit, *Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László Eredeti népmesék című művének kritikai kiadásáról*, Ethno-lore, 2009(26.), 11–77.

- Domokos 2010: DOMOKOS Mariann, *Közelítések Arany László népmeseszöveg-konceptiójához = Folklor és nyelv*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., 2010, 297–312.
- Domokos 2013: DOMOKOS Mariann, *Jókai Mór népmeséinek helye a magyar mesekutatók történetében = Jókai & Jókai*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., 2013, 117–164.
- Domokos 2015: DOMOKOS Mariann, *Mese és filológia: Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Bp., 2015.
- T. Erdélyi 1982: T. ERDÉLYI Ilona, *Az észak-európai balladaköltészet és Erdélyi János = Kriza János és a kortársi eszméáramlatok*, szerk. Kriza Ildikó, Bp., 1982, 165–194.
- Finnegan 1977: FINNEGAN, Ruth, *Oral Poetry: Its Nature, Significance and Social Context*, Cambridge, 1977.
- Foley 1988: FOLEY, John Miles, *The Theory of Oral Composition: History and Methodology*, Bloomington, 1988.
- Gerencsér 2004: GERENCSÉR Péter, „...nehéz aranyhím terheli ruháját”: A Toldi kanonizációja 1856-ig, *ItK*, 2004(108.), 348–376.
- Gulyás 2006: GULYÁS Judit „...úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a' Galériákban a' Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai”: A Muzáron, *Élet és Literatura mese-közlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833) = Teremtés: Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*, szerk. EKLER Andrea, MIKOS Éva, VARGYAS Gábor, Bp.–Pécs, 2006 (*Studia Ethnologica Hungarica*, 7), 497–547.
- Gulyás 2010: GULYÁS Judit, „Mert ha irunk népdalt mért ne népmesét? A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában, Bp., 2010.
- Gulyás 2011: GULYÁS Judit, *Hitelesség, hamisítás, textualizáció: A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita = A népköltészet terített asztalánál*, szerk. BENEDEK Katalin, Bp., 2011, 25–46.
- Gulyás 2013: GULYÁS Judit, *A magyar mesekutatók kezdetei: Henszlmann Imre komparatív-tipológiai és szimbolikus-mitológiai mesetanulmányának koncepciója*, *Ethno-lore*, 2013(20.), 37–68.

- Gulyás 2016: GULYÁS Judit, *Egy skót népmese gyűjtemény magyar recepciója: Arany János: Nyugat-felföldi népmondák*, Ethnographia, 2016(127.), 520–542.
- Hála 2014: HÁLA József, *Tudósok, kutatók, gyűjtők: Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. Bp., 2014.
- Hancock-Beaulieu–Holland 1991: HANCOCK-BEAULIEU, Micheline, HOLLAND, Susan, *Indexing The Athenaeum: Aims and Difficulties*, The Indexer, 1991(17.), 167–172.
- Hász-Fehér 2004: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A „nemzeti szentimentalizmus” programjának egyik forrása: az osszianizmus = Serta Pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. Ármeán Otília, KÜRTÖSI Katalin, ODORICS Ferenc, SZÖRÉNYI László, Szeged, 2004, 208–220.
- Jakobson–Bogatirev 1969: JAKOBSON, Roman, BOGATIREV, Piotr, *A folklór sajátos alkotómódja = JAKOBSON Roman, Hang – jel – vers*, szerk. FÓNAGY Iván, SZÉPE György, Bp., 1969, 329–346.
- Kaivola-Bregenhøj 1996: KAIVOLA-BREGENHØJ, Annikki, *Narrative and Narrating: Variation in Juho Oksanen’s Storytelling*, Helsinki, 1996.
- Keszeg Vilmos 2008: Keszeg Vilmos 2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár.
- Korompay 2002: *A két Arany: Összehasonlító tanulmányok*, szerk. KOROMPAY H. János, Bp., 2002.
- Kovács–Benedek 1987: *A magyar állatmesék katalógusa. AaTh 1–299*, szerk. KOVÁCS Ágnes, BENEDEK Katalin, Bp., 1987 (MNK, 1).
- Kovács–Benedek 1990: *A magyar formulamesék katalógusa. AaTh 2000–2399*, szerk. KOVÁCS Ágnes, BENEDEK Katalin, Bp., 1990 (MNK, 9).
- Kovács 1979: KOVÁCS Ágnes, *A hőmese: A népmese műfajai és a népmesekatalógus, I*, Ethnographia, 1979(90.) 457–479.

- Kovács 1982: KOVÁCS Ágnes, *Arany Juliska és Arany László meséi = Arany János tanulmányok*, szerk. NOVÁK László, Nagykovács, 1982 (Nagykovácsi Arany János Múzeum Közleményei, 2), 495–530.
- Kríza 1988: KRÍZA Ildikó, *A népballada kutatás története = Magyar néprajz, V: Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., 1988, 267–277.
- Olosz 2008: OLOSZ Katalin, *Arany János Koszorújának három erdélyi munkatársa*, Székelyföld, 2008(12.), 6. sz., 41–56.
- Ong 2010: ONG, Walter J., *Szóbeliség és írásbeliség: A szó technológizálása*, Bp., 2010
- Ortutay 1941: ORTUTAY Gyula, *A szerkesztő előszava = BANÓ István, Baranyai népmesék*. Bp., 1941, (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 2), 1–4.
- Ruttkay 2016: RUTTKAY Veronika, *Burns, Arany, Lévy – avagy népiesség és/mint fordítás*, ItK, 2016(120.), 3–30.
- Sándor 1977: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870: Tanulmányok és adatok a Kárpát-medence etnográfiájához*, szerk. SÁNDOR István, Bp., 1977.
- Seifert, 1997: SEIFERT, Lewis C., *Marvelous Realities: Reading the Merveilleux in the Seventeenth-Century French Fairy Tale = Out of the Woods: The Origins of the Literary Fairy Tale in Italy and France*, ed. N. L. CANEPA, Detroit, 1997.
- Sydow 1948: SYDOW, Carl Wilhelm von, *Kategorien der Prosa-Volksdichtung = Selected Papers on Folklore*. Copenhagen, 1948, 60–88.
- Szalay–Rudasné Bajcsay 2001: *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*, szerk. SZALAY Olga, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, Bp., 2001.
- Szörényi 2004: SZÖRÉNYI László, *Arany János Csaba-trilógiája és Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája = Sz. L., „Álmaim is voltak, voltak...”: Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról*, Bp., 2004, 216–225.

- Takáts 2002: TAKÁTS József, *Arany János szokásjogi gondolkodása*, ItK, 2002(106.), 295–313.
- Tangherlini 2008: TANGHERLINI, Timothy R., „Where was I?": *Personal Experience Narrative, Crystallization and Some Thoughts on Tradition Memory*, *Cultural Analysis*, 2008(7.), 41–65.
- Tarjányi 2014: TARJÁNYI Eszter, *Kritikát író költő, avagy verset író kritikus: A balladateoretikus és a balladaszerző Erdélyi János, valamint a meggyilkolt fonólánny története*, ItK, 2014(118.), 526–539.
- Thompson 1991: THOMPSON, Francis, *John Francis Campbell*, *Folklore*, 1991(101.) 88–96.
- S. Varga 2007: S. VARGA Pál, „Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus” – a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete = *A magyar irodalom története, II: 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., 2007, 445–460.